ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ,
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ,
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.27.06.2017. Fil.21.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ
САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР ИНСТИТУТИ

САЙФУЛЛАЕВ АНВАР ИСЛАМОВИЧ

ПРЕДЛОГ ВА КЎМАКЧИЛАРНИНГ НОМИНАТИВ-СИНТАГМАТИК ВА ТИПОЛОГИК СТРУКТУРАВИЙ МАҚОМИ (ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИ МИСОЛИДА)

10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштирма тилшунослик ва таржимашунослик

филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ

Тошкент – 2019

УДК: 811.111'367.633
811.512.133'367.633

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати мундарижаси

Contents of dissertation abstract of doctor of philosophy (PhD) on philological sciences

Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам

Сайфуллаев Анвар Исламович
Предлог ва кўмакчиларнинг номинатив-синтагматик ва типологик структуравий мақоми (инглиз ва ўзбек тиллари мисолида) 3

Sayfullaev Anvar Islamovich
Nominative-syntagmatic and typological structural status of preposition and postpositional words (on the materials of English and Uzbek) 25

Сайфуллаев Анвар Исламович
Номинативно-синтагматический и типологический структурный статус предлогов и послелогов (на материале английских и узбекских языках) 45

Эълон қилинган ишлар рўйхати
Список опубликованных работ
List of published works 49

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ,
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ,
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.27.06.2017. Fil.21.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ
САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР ИНСТИТУТИ

САЙФУЛЛАЕВ АНВАР ИСЛАМОВИЧ

ПРЕДЛОГ ВА КЎМАКЧИЛАРНИНГ НОМИНАТИВ-СИНТАГМАТИК ВА ТИПОЛОГИК СТРУКТУРАВИЙ МАҚОМИ (ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИ МИСОЛИДА)

10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштирма тилшунослик ва таржимашунослик

филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси АВТОРЕФЕРАТИ

Тошкент – 2019

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2017.1.PhD/Fil 76 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Самарқанд давлат чет тиллар институтида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) веб-саҳифанинг http://www.tashgtv.uz/ ҳамда «ZiyoNet» ахборот-таълим портали www.ziyonet.uz манзилларига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар: **Сирожиддинов Шуҳрат Самариддинович**
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар: **Сафарова Шаҳрибер Сафаровна**
филология фанлари доктори, профессор

Қамбаров Носир Мансурович
филология фанлари номзоди, доцент

Етакчи ташкилот: **Ўзбекистон Миллий Университети**

Диссертация ҳимояси Тошкент давлат шарқшунослик институти, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, Ўзбекистон Миллий университети ҳузуридаги DSc.27.06.2017.F.2.191 рақамли Илмий кенгашнинг 2019 йил «27» Март соат 16⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100047, Тошкент, Миробод тумани, Шаҳрисабз кўчаси, 25-уй. Тел: (+99871) 233-52-24; e-mail: sharq_ilmiy@mail.ru).

Диссертация билан Тошкент давлат шарқшунослик институти Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (9 рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100047, Тошкент, Миробод тумани, Шаҳрисабз кўчаси, 25-уй. Тел: (+99871) 233-45-21.

Диссертация автореферати 2019 йил «11» Март куни тарқатилди.
(2019 йил «11» Март даги 9 рақамли реестр баённомаси).

А.М. Машнова
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш раиси, филол.ф.д., профессор

К.П.Содиқов
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.д., профессор

Г.Х.Бокиева
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослигининг структур-функционал босқичида асосий эътибор тилни тизимли ўрганишга қаратилган. Инглиз тили предлоглари ва ўзбек тили кўмакчиларини функционал семантик жиҳатдан таҳлил доирасига тортиш ва уларнинг ўхшаш ва фарқли томонларини аниқлаш бугунги кун учун долзарб масалалардан бири сифатида илмий-амалий аҳамият касб этади. Бугунги кунда ўзбек тилини жаҳон тиллари, хусусан инглиз тили билан киёсий ўрганиш она тилимизнинг жаҳон тилшунослигида илмий эътиборга молик манба сифатида жозибадорлигини оширади. Хорижий тилларни ўрганиш, ўзбек тилининг мавқеини жаҳоннинг энг ривожланган тиллари даражасига кўтариш муҳим масала сифатида кун тартибига кўтарилган паллада типологик таҳлилларда алоҳида ўрин тутадиган бошқа грамматик ҳодисалар қаторида инглиз тили предлоглари ва ўзбек тили кўмакчиларининг номинатив-синтагматик мавқеи ҳамда типологик структур мақомини аниқлаш долзарбдир.

Жаҳон тилшунослигида бугунги кунда матн лингвистикаси, таржимашунослик ва луғатлар тадқиқоти замонавий андозалар асосида такомиллашмоқда. Жумладан, инглиз тили предлоглари ва ўзбек тили кўмакчиларини семантик ва грамматик жиҳатдан таҳлил қилиш; уларнинг матндаги номинатив-синтагматик мавқеи ва типологик структур мақомини белгилаш ҳамда функционал-семантик чоғиштириш; семантик, структуравий ва типологик жиҳатдан турли тизимли тилларда тилнинг индивидуаллиги ва тиллар ўртасидаги ўхшаш ва фарқли томонларини аниқлаш каби устувор йўналишларда тадқиқотларга эҳтиёж тугилмоқда.

Ҳозирги пайтда мамлакатимизда олиб борилаётган ислоҳотлар натижасида ўзбек миллий моделига мос келувчи таълим тизимини ташкил этиш ва ривожлантиришнинг замонавий талаблар даражасидаги асосий тамойиллари ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий қилинмоқда. Чет тилларни ўрганишга эътибор давлат сиёсатининг устувор йўналишидан бирига айланди. Истиқлол йилларида тилимизнинг барча сатҳлари ва уларга оид бирликларни ҳар тарафлама ўрганиш ҳамда тавсифлаш бўйича кўплаб тадқиқотлар амалга оширилди. Айниқса, тилимизнинг грамматик қурилишини, ўзбек тилининг ўзига хос табиатини аниқлашда, хусусан, ёрдамчи сўз туркумларини тавсифлашда муайян ютуқларга эришилди. Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясида «...таълим тизимини такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш» алоҳида таъкидланган. Бу борада инглиз тили предлоглари ва ўзбек тилидаги кўмакчиларнинг лисоний мавқеи ва нутқий вокеланиш хусусиятларини янги методологик тамойил ва замонавий мезонлар асосида очиб бериш муҳим аҳамият касб этади[1].

---

[1] Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – Б.39.

Мазкур диссертация Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги «Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида»ги ПФ-4797-сон фармони, 2014 йил 6 февралдаги «Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-2124-сон, 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ 2909-сон Қарорлари, 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ 4947-сон Фармони ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга маълум даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот республика фан ва технологияларни ривожлантиришнинг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий,иқтисодий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналиши доирасида бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Инглиз тили предлогларини ўрганиш масаласи ўтган асрнинг 60-70 йилларидан буён тилшуносларнинг диққатини ўзига тортиб келмоқда. Унга оид фикрларни хорижлик тилшунос олимлар Б.Н.Аксененко, Л.С.Бархударов, Г.Н.Воронцова, Б.А.Ильиш, И.К.Иртеньева, Т.М.Новицкая, Н.Д.Кунин, А.И.Смирницкий, Б.С.Хаймович, Б.И.Роговская, В.Н.Ярцева, D.C.Bennet, T.Givon, R.Huddlestone, P.Roberts, A.Herskovits ва бошқалар тадқиқотларида кўрамиз. Мавзуни ўрганишга бағишланган кўплаб тадқиқотларда предлоглар семантикасини интралингвистик аспектда тадқиқ қилишга йўналтирилган ишлар, жумладан, предлог маъносининг полисемияланиши, метафоризацияланиши, грамматикализацияланишидаги иштирокига бағишланган ишларни кўришимиз мумкин[2].

В.И.Пекар ва А.Б.Черныщев предлоглар семантикасини когнитив нуқтаи назардан таҳлил этишга, моделлаштиришга ҳаракат қилганлар[3]. З.М.Степанова маконий концептларнинг лингвомаданий хусусияти шаклланиши

---

2 Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – Москва: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1959. – 443 с.; Воронцова Г. Н. Очерки по грамматике английского языка. – Москва, 1960. –397 с.;Хаймович Б.С., Роговская Б.И. Теоретическая грамматика английского языка. – Москва: Высшая школа, 1967.–298 с., Иртеньева Н.Ф. Теоретическая грамматика английского языка. Синтаксис. – Москва: Высшая школа, 1969.– 144 с.; Бархударов Л.С. Язык и перевод. – Москва, 1975.–С. 18;Ярцева В.Н. Контрастивная грамматика. – Москва: Наука, 1981.–110 с.; Кунин А.В. Внутренняя форма фразеологических единиц / Слово в грамматике и языке – Москва, 1984.– 312 с.; Huddlestone R. An introduction to English transformational syntax. – London: Longman, 1996. – 239 p.; Bennet D.C. Spartial and Temporal Uses of English Prepositon. – London, 2005. – 344p; Ильиш Б.А. Значение предлогов в современном английском языке, 2008. –172 с.; Roberts P. English Syntax: A Programmed Instruction to Transformational Grammar. – New York: Harcourt, Brace and World, 2008. – 524 p.; Givon T. Syntax and Semantics: Discourse and Syntax. – New York: Academic Press, 2009. – 416 p.; Аксененко Б.Н. Exercises in English Prepositions. – СПб.: СПбГУ, 2012. – 166 р.;Новицкая Т.М. Неологизация в лексике английского языка – Воронеж: ВГУ, 2012. –297 с.

3 Черныщев А.Б. Когнитивное моделирование семантики пространственных и временных непроизводных предлогов с общим значением «движение к конечному объекту»: дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 2010. –197 с.; Пекар В.И. Семантика предлогов вертикальной соотнесенности в когнитивном аспекте (на материале английских предлогов *above* и *over* и русского предлога *над*): дисс. ... канд. филол. наук. –Уфа, 2000. –176 с.

предлогининг ролини аниқлаш[4], Р.Э.Киямов эса *after* ва *before* предлогли конструкцияларнинг лексик ва синтактик таҳлили доирасида тадқиқот олиб борилган[5].

Туркий тиллар морфологиясининг ўзига хос хусусиятларига эга эканлигидан келиб чиқиб рус туркийшуносларн томонидан ўзбек тили кўмакчиларининг чуқур ва кенг моҳиятга эгалиги эътироф этилган. Айниқса, кўмакчиларнинг келишик билан қўлланишини тақозо этиши ва ассоциатив муносабат талқини бунга мисолдир. Шунингдек, Н.К.Дмитриев, А.Н.Кононов, Н.А.Баскаков, Ж.Мураталиев, М.И.Хаджилаев ва бошқалар кўмакчиларнинг бошқарувчилик хусусиятига, келишикларга нисбатан грамматик маънони кучлироқ ифодалай олиш имкониятига эгалиги, шунингдек, уларнинг «оралиқ учинчи»лик моҳиятини алоҳида таъкидлаганлар[6]. Тилшунос Р.Расулов кўмакчи табиатида бошқа мустақил ва ёрдамчи сўз туркумининг моҳияти диффуз ҳолатда кўзга ташланса ҳам, контекст ва синтагматик қурилма уларнинг асл лисоний мақомини аниқлашда дистрибутив омил бўлишини таъкидлайди[7].

Ўзбек тилидаги ёрдамчи сўзларни тилшунос А.Пардаев кўмакчиларни диахрон ва синхрон таҳлил қилиб, ҳодиса тарихи бўйича бажарилган тадқиқотларни умумлаштиришга эришган[8].

Тил бирлигининг семантик хусусияти унинг грамматик сатҳдаги ўрни ва нутқдаги вазифасини белгилайди. Шу сабабдан ҳар бир сўз семантик-функционал жиҳатдан ўзига хос ва бошқа лексик бирликлардан фарқланади. Бу фарқларни аниқлаш учун инглиз тили предлоглари ҳамда ўзбек тили соф ва функционал кўмакчиларини семантик ва грамматик жиҳатдан таҳлил қилиш, матндаги номинатив-синтагматик мавқеи, типологик структур мақомини белгилаш, уларни функционал-семантик чоғиштириш тадқиқот вазифалари сифатида белгиланди.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилган олий таълим ёки илмий-тадқиқот муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот Самарқанд давлат чет тиллар институти илмий-тадқиқот ишлари режасининг ИОТ-2012-1.-32. Филология ва таржимашунослик йўналишларида мутахассислар тайёрлайдиган олий ўқув юртлари талабалари учун «Таржима назарияси ва амалиёти» фанидан дарслик ва ўқув-услубий комплекс яратиш мавзусидаги инновацион илмий-тадқиқот лойиҳаси доирасида бажарилган.

---

[4] Степанова З.М. Роль предлогов в формировании лингвокультурологических особенностей пространственных концептов: дисс. ... канд. филол. наук. –Ульяновск, 2006. – 207 с.

[5] Киямов Р.Э. Лексический и синтаксический анализ конструкций с предлогами after и before в современном английском языке: дисс. ... канд. филол. наук. –Одесса, 1983. – 126 с.

[6] Кононов А.Н. Послелоги в современном узбекском литературном языке. – Ташкент, 1951. – 392 с.; Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. II. Фонетика и морфология, ч. 1. – Москва, 1952. – 486 с.; Мураталиев Ж.М. Послелоги в киргизском языке. – Фрунзе, 1958. – 110 с.; Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков. – Москва, 1962. – 156 с.; Хаджилаев М.И. Послелоги и послеложно-именные слова в карачаево-балкарском языке. – Нальчик, 1962. – С. 21.

[7] Расулов Р. Ўзбек тилида ёрдамчи сўзларнинг семантик-грамматик хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 1983. – Б. 5.

[8] Пардаев А. Ўзбек тили ёрдамчи сўз туркумларининг лисоний тизимдаги ўрни ва лингвопрагматикаси: Филол. фан. докторлик дис. ... – Тошкент: 2017. – 232 б.

Тадқиқотнинг мақсади ҳозирги замон инглиз тилидаги предлоглар тизими ва ўзбек тили кўмакчиларининг типологик хусусиятлари, лексема қўлланиш меъёрини кўрсатувчи семантик ва контекстуал тавсифини беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

инглиз тилида предлогнинг семантик-функционал имкониятлари кенгайишини асослаш;

предлогнинг кўмакчига нисбатан типологик ўзига хослигини ва аксинча, кўмакчининг предлогга нисбатан типологик ўзига хослигини аниқлаш;

предлог ва кўмакчининг типологик умумийликларини кўрсатиш;

инглиз тилидаги предлогнинг категориал моҳиятини очиш;

ўзбек тилидаги кўмакчининг лисоний мақомини тавсифлаш;

инглиз тили предлоглари тизимида модификацион конуниятни далиллаш;

ўзбек тили кўмакчилари қўлланишида тежам қонуни воқеланишини тавсифлаш;

предлог ва кўмакчининг матн ташкил этиш имкониятини баҳолаш;

предлог ва кўмакчига хос контекстуал ўзгарувчанлик фарқларини кўрсатиш;

инглиз тилидаги предлогли конструкцияни ўзбек тилида беришнинг контекстуал асосларини кўрсатиш;

ўзбек тилидаги кўмакчили конструкцияларни инглиз тилида беришнинг контекстуал хусусиятларини тавсифлаш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида инглиз тили предлоглари ва ўзбек тили кўмакчилари белгиланган.

Тадқиқот предмети сифатида инглиз тили предлоглари ва ўзбек тили кўмакчиларининг номинатив-синтагматик, структур-типологик мақоми ҳамда ўзаро таржимада бериш муаммолари танланган.

Тадқиқот усуллари. Тадқиқотда қиёсий-типологик, баён, дистрибутив, семантик-стилистик изоҳ, лексик-семантик (мантиқий-семантик), статистик методлар қўлланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

инглиз тили предлоглари тизими ва ўзбек тили кўмакчилари орасида структур жиҳатдан типологик ўхшашлик ва фарқли томонлари асосланган;

предлог ва кўмакчиларнинг лисоний мақоми, лисоний қиймати, сўз туркумлари тизимидаги ўрни, уларни лингвистик моделлаштириш асослари ва синтактик хусусиятлари аниқланган;

предлог ва кўмакчилар семантик жиҳатдан номустақил сўзлар сирасидан ўрин олиши, морфологик жиҳатдан ўзгармас сўзлар категорида бўлиши, кўмакчилар эса синтактик жиҳатдан келишиклар билан бир парадигматик тизимга кириши далилланган;

предлог ва кўмакчиларнинг матн ҳосил қилиш имконияти, якка ва таркибли предлогларнинг контекстуал хусусияти ҳамда матний ўзгарувчанлиги асослаб берилган;

предлогли ва кўмакчили қурилмаларни таржима қилишдаги муаммолар мавжудлиги асосланган ва уларнинг ечимига доир тавсиялар ишлаб чиқилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

инглиз филологияси факультети магистратура ва бакалавриат йўналишлари талабаларига инглиз тили грамматикаси, таржима назарияси ва амалиёти курслари бўйича маъруза ва амалий машғулотларни ташкил этишнинг методик таъминоти яратилган;

филология ва таржимонлик йўналишида мутахассислар тайёрлайдиган олий ўқув юртлари талабалари учун мўлжалланган «Таржима назарияси ва амалиёти» дарслигида предлог ва кўмакчили қурилмаларнинг таржимада берилиши муаммоларини ҳал этиш юзасидан амалий тавсиялар берилган;

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги чиқарилган хулосаларнинг қатъийлиги, муаммонинг аниқ қўйилиши, ишда қўлланилган ёндашув ва усуллар, фактик тил материали ва мутасадди ташкилотлар тавсиясига кўра чоп этилган лугатлар, полиграфик ҳамда электрон нашр маҳсулотларидан олинганлиги ва натижаларнинг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқотнинг илмий аҳамияти унда предлог ва кўмакчиларни номинатив-синтагматик ва структур-типологик таҳлил қилишнинг комплекс методикаси ишлаб чиқилганлиги билан изоҳланади; тадқиқот натижалари инглиз тили предлоглари ва ўзбек тили кўмакчиларини лингвотипологик жиҳатдан ўрганиш бўйича изланиш олиб борувчилар учун муҳим маълумотлар беради ва келгусидаги тадқиқотлар учун илмий-назарий манба бўлиб хизмат қилади.

Тадқиқот жараёнида тўпланган материаллар инглиз тили предлоглари ва ўзбек тили кўмакчилари семантик майдонининг сўз туркумларига муносабатини аниқлаш имконини беради. Амалий жиҳати эса тадқиқот натижаларидан инглиз тили грамматикаси, қиёсий типология, таржима назарияси ва амалиёти бўйича назарий ҳамда амалий ўқув-услубий қўлланмалар яратиш тизимининг ишлаб чиқилганлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Инглиз ва ўзбек тилларида предлог ва кўмакчиларнинг номинатив-синтагматик ҳамда типологик хусусиятларини тадқиқ этиш жараёнида олинган натижалар асосида:

ўзбек тили кўмакчиларининг семантик ва функционал вазифалари хусусидаги назарий ва амалий умумлашмаларидан ФА-Ф1-Г041-рақамли «Ўзбек тили лексикаси ва терминологиясининг мустақиллик даври тараққиётини тадқиқ этиш» мавзусидаги (2012-2016) фундаментал лойиҳаси доирасида «Ижтимоий-сиёсий терминларнинг қисқача изоҳли лугати»ни яратишда фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2018 йил 7 майдаги 89-03-1753-сон маълумотномаси). Таклиф этилган материаллар тегишли луғавий бирликларнинг изоҳланишида асос бўлиб хизмат қилган;

инглиз тили предлоглари ва ўзбек тили кўмакчиларини амалиётда қўллашга доир назарий фикрлардан ИОТ-2012-1.-32 Филология ва таржимонлик йўналишларида мутахассислар тайёрлайдиган олий ўқув юртлари талабалари учун «Таржима назарияси ва амалиёти» фанидан дарслик ва ўқув-услубий комплекс яратиш мавзусидаги (2012-2013) инновацион илмий-

тадқиқот лойиҳасида қўлланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2018 йил 7 майдаги 89-03-1754-сон маълумотномаси). Натижада таржиманинг грамматик муаммолари бўлимида предлог ва кўмакчиларнинг контекстдаги вазифалари, уларни таржимада беришдаги ўзига хос муаммоларни бартараф этишга хизмат қилган;

инглиз тили предлогларининг контекстдаги вазифаларига оид диссертацияда илгари сурилган илмий хулосалар ва амалий тавсиялардан Ўзбекистон миллий телерадиокомпанияси «Madaniyat va ma'rifat» телеканали томонидан эфирга узатиладиган «Имтиҳон» интеллектуал кўрсатувида фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси «Madaniyat va ma'rifat» давлат унитар корхонасининг 2018 йил 10 майдаги 01-15/278-сон маълумотномаси). Натижада предлогларининг контекстдаги вазифаларига доир янги ёндашувлар интеллектуал туркум кўрсатув материалларини тайёрлаш жараёнида асосий манба бўлиб хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 20 та илмий-амалий анжуман ва семинарда, жумладан, 4 та халқаро ва 16 та республика илмий-амалий анжуманида маъруза кўринишида баён этилган ҳамда апробациядан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича 36 та илмий иш, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш учун тавсия этилган илмий нашрларда 11 та илмий мақола, 1 та мақола хорижий журналда чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч асосий боб, хулоса ва Фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертациянинг ҳажми 141 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида тадқиқотнинг долзарблиги ва зарурати асосланган, мақсад ва вазифалари белгиланган, объект ва предмети тавсифланган, республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослик даражаси кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти асосланган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар берилган.

Биринчи боб **«Предлог ва кўмакчини тадқиқ этишнинг назарий асослари»** деб номланган. Маълумки, тилнинг асосий ижтимоий вазифаси алоқа қилиш, хабар бериш ва таъсир этиш воситаси ҳисобланади. Бу вазифалар эса лисоний ва нолисоний воситалар ҳамда уларнинг ўзаро ҳамкорлиги асосида амалга оширилади. Тилнинг ортиқча ёки ёзма шаклида вокеланадиган лисоний бирлик ана шу вазифаларнинг амалга оширишга хизмат қилади. Дунёдаги ҳар бир тил, қайси тил оиласига мансублигидан қатъий назар, бу вазифаларга

боғлик равишда, ўзаро ўхшаш ва фарқли хусусиятга эга. Бу жиҳат лисоний сатҳнинг барча воситаларига бирдай тааллуқли.

Предлог ва кўмакчи фанда маълум даражада тадқиқ этилган. Тилшунослик назариясида предлог муаммосига икки хил қараш мавжуд. Баъзи олимлар предлогларнинг мустақил семантик моҳиятини инкор этишади ва унинг вазифаси соф грамматик маъно ифодалаш билан чегараланганлигини таъкидлашади[9]. Айрим тилшунослар аксинча, предлог лексик, ҳеч бўлмаганда лексик-грамматик маънога эга деб ҳисоблайди[10].

Олд восита бўлган предлог туркий тиллар, жумладан, ўзбек тили учун хос эмас. Аксинча, «орт восита»ни номлайдиган «кўмакчи» атамасининг қўлланиши қатъийлашган. «Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати»да берилишича, «кўмакчилар от ёки отлашган сўзлардан кейин келиб, восита, мақсад, сабаб, вақт, макон каби муносабатларни билдирувчи ёрдамчи сўзлар: *билан, учун, сингари, сайин, қадар* ва б.»[11]. Дарслик ва қўлланмаларда кўмакчига берилган таърифлар бир-биридан деярли фарқ қилмайди. Кўмакчи якка ҳолда бирор маъно англатмайдиган, от ёки отлашган сўзга бирикиб, гап бўлакларининг ўзаро муносабатини ифодаловчи ёрдамчи сўздир. Улар баъзилари келишик билан, бошқалари келишиксиз ёки айримлари бирор келишик вазифасида қўлланиши мумкин[12].

Биз семантик мазмуни предлог ҳамда кўмакчига хос дейиш тарафдоримиз. Бу ҳолат инглиз тили предлоглари ва ўзбек тили кўмакчиларининг бир-бирида семантик жиҳатдан фарқланишига асосланган. Шунингдек, предлог ва кўмакчи киришадиган грамматик муносабат аслида предметлар, объектив борлиқ ҳодиса ва жараёнлари орасидаги реал муносабат ҳамда алоқанинг лисоний ифодаланишидан бошқа нарса эмас. Шунинг учун предлогнинг қуйидаги таърифини биз методологик асос сифатида оламиз: «Предлог – бир предметнинг бошқа предмет, ҳодиса ва ҳолатга муносабатининг категориал маъноси билан характерланадиган сўз туркумидир».

Предлогда лексик ва грамматик маъно чегарасини аниқлаш мушкул. Баъзан лексик маънонинг грамматик маънога айланиши аниқ бўлса, тоҳо сезилмайди. Буни уларни қиёслаганда англаш мумкин. Масалан, *I am going to my brother –акаларникига бормоқчиман* жумласида лексик маъно яққол кўзга ташланса, *the house of my brother – акамнинг уйи* сўз бирикмасида грамматик маъно бўртиб туради. Бу ҳолат бошқа предлоглар ҳам ўзбек тилидаги каби келишик вазифасини бажаради дейишга асос бўлади.

---

[9] Шахматов А.А. Учение о частях речи. – Москва: Учпедгиз, 1952. – 270 с. ; Баркударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – Москва: Высшая школа, 1973. – 423 с.; Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Изд. 2-е, стереотипное. – Москва: Едиториал УРСС, 2004. –432 с.

[10] Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – Москва: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1959. –440 с.; Виноградов В. В. Учебный пособие для филологов специальностей университетов/ Сост. Ю. А. Белчиков, Предисл. Ю. В. Рождественского. – Москва: Высшая школа, 2008. – 367 с.

[11] Ўзбек тилшунослиги изоҳли луғати. Беш томлик. Учинчи том. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти, 2006. –148 б.

[12] Муталлибов С. Морфология ва лексика терминлари қисқача очерк (XI аср ўзбек ёзувномалари асосида). – Тошкент: ЎзФА нашри, 1959. – 122 б.

Предлог билан шаклланувчи типик компонент – от (исм). Предлог уни ҳоким унсур билан боғлайди. Инглиз тилидаги аксар предлог шғлотинатив тўлдиришлари вазифасини ўтайди (мас., *of phrase* кабилар ўзбек тилидаги қаратқич келишигига мос).

Инглиз тили предлоглари ва ўзбек тили кўмакчиларининг лисоний мақоми

Предлог	Кўмакчи
Эркин предлоглар	Соф кўмакчилар
above, across, against, along, among(st), before, behind, below, beside, between, beyond, considering, despite, during, following, inside, like, near, opposite, outside, past, regarding, since, through, throughout, till, toward(s), under, unlike, until, within, without.	*билан, учун, сингари, каби, сайин, сари*
Ясама предлоглар	Вазифадош кўмакчилар
As: such as *For: as for, but for, except for, save for* *From: apart from, aside from, as from, away from* *Of: ahead of, as of, because of, devoid of, exclusive of, inside of, instead of, irrespective of, out of, outside of, regardless of, upwards of, void of* *On: depending on* *To: according to, as to, close to, contrary to, due to, next to, on to, opposite to, owing to, preliminary to, previous to, prior to, relative to, subsequent to, thanks to, up to* *With: along with, together with* *as against, as per, as regards, rather than.*	*устидан, ҳақисида, орқали, тарафдан, ҳақида, хусусида, ост, уст, ич, тепа, орқа* (от), *аввал, кейин, сўнг, илгари, бурун* (равиш), *қараганда, қараб, бўйлаб, яраша, тортиб* (феъл)

Жадвал инглиз тили предлоглари ва ўзбек тили кўмакчилари орасида структур жиҳатдан типологик ўхшашлик ва фарқларни кўрсатади.

Тилда бошқа туркум сўзининг предлог ёки кўмакчига лисоний ёки нутқий ўтиш ходисаси ҳам мавжуд. График жиҳатдан бир хил ифодаланувчи сўзлар предлог, боғловчи, равиш, баъзан сифат вазифасига эга бўлиши мумкин.

Предлог	Кўмакчи
Preposition: This was the beginning of his life *as* a cultivator;	Кўмакчи: Чодир сахнасидан бир киз *билан* йигит чикиб ўйин килди
Conjunction: *As* they watched, a flash of fire appeared;	Боғловчи: Икром *билан* Ўзмас Мансурни етаклаб кириб келишди.
Adverb: Whatever he did *before* at home I'm not sure;	Равиш: Кўча *бўйлаб* кетди.
Adjective: She saw him coming in the *opposite* direction.	

Бу, бир томондан, тил сатҳлари орасида узвий алоқадорлик – системавийлик мавжудлигини кўрсатса, иккинчи томондан, тилнинг қулайлик ва тежамлилик қонуни – шакл ва маъно орасидаги асимметрияни далиллайди.

Ўзбек тилида кўмакчи синтактик моҳиятга эга, улар мустақил сўзлар орасидаги тобе муносабатни ифодалашни келишик маъносини аниқлаштириш, тўлдириш вазифаси билан уйғунликда бажаради. Шу билан бирга, кўмакчи келишик билан дистрибутив муносабатда алмаштириш вазифасини ҳам зиммасига олади: *Қаламда ёздим – қалам билан ёздим. I wrote in pencil – I wrote with a pencil. Онамга олдим – онам учун олдим – I took it to my mother – I took it for my mother* каби. Кўмакчининг киноман лексема моҳиятига эгалиги ва бу билан келишикдан фарқланиши маънони аниқ ва тўлиқроқ ифодалаш имконини беради. Шунингдек, адресантнинг интенциясини рўёбга чиқариши ҳам келишикка нисбатан устуворроқ. Бу – кўмакчининг типологик ўзига хослиги.

Предлог семантик ҳажми, унга мувофиқ барқарор валентлик имконияти ва нутқий синтактик алоқасига эга. Масалан, *over* предлогига хос вазифа қуйидаги муносабатларда ўз аксини топади:

Қиёсланг:

1) A cold shiver passed over Katherine; [161]

2) Just for a moment a shiver passed over him; [161]

3) He had been turning over the rugx, and now he took one to the window and looked at it, picking something off it with his fingers. [161]

Предлогнинг пайтни ифодаловчи маъноси асосан, темпорал семантикали отлар билан бирикувида ҳосил бўлади. Инглиз предлоги *over* предлогининг ўзига хос хусусиятларидан бири маъносининг бир қисмини ифодалашидир. Буни *over tea, over dinner* типлардаги бирикувларда кўришимиз мумкин: «*We talked little over the meal*».

Соф сабаб муносабатини ифодаловчи *over* предлогининг луғавий-матний кодификацияланиши унинг қуйидаги имкониятлари билан тасдикланади:

1) *over* қурилмали бирикмаларнинг сабаб семантикали *reason* сўзи билан трансформация қилиш мумкинлиги; 2) *over* предлогининг ёркин ифодаланган сабаб семантикали *because of* бирикмаси билан алмаштириш мумкинлигидир.

Қиёсланг: *1) His elbow's gone all stiff and crooked, he can't use it, he's lost his job at the pit over it → The reason of his having lost his job at the pit is that his elbow's gone all stiff and crooked and he can't use it; 2) Quartermain looked at him quickly over the impatience = Quartermain looked at him quickly because of impatience. [186]*

Айнан шу усул билан бошқа предлогларнинг ҳам семантикасидаги кодификацион принципларини таҳлил қилиш мумкин. Мисоллар: *After* предлогининг модел таркибидаги лисоний (сўз туркумига асосланган) мақомини кўриб чиқдик. Фактик материал сифатида ҳозирги замон инглиз адибларининг бадиий асарларидан танлаб олинган мисоллардан фойдаландик. Таҳлил қилинаётган предлогнинг қўлланилиши 914 ҳолатда қайд қилинди. Танлаб олинган материалларнинг тўлиқлиги янги синтактик ва семантик

моделларнинг ҳажми олдинги материалларда такрорланмаслиги билан белгиланди. Масалан, After +Cl модели (After + Clause). Бу модель бир вариантда кўлланиши билан характерли: *'What a delicious thing is a oyster' remarked Mr. Claypole, after he had wallowed it.* (→ after that;→ after his wallowing it).

Далилларнинг трансформацион тахлили натижасига кўра *after* предлогидан кейин келувчи эргаш гап кўрсатиш олмоши билан алмаштирилиши мумкин. Шундай қилиб, моделда талқин қилинаётган лексема предлогдир. Бу –умум эътироф этилган ҳодиса.

After + Phr модели (After + Phrase). Вариантлари: 1) after + phr ger (41 ҳолатда учрайди ва 56,94% ташкил қилади); 2) after + Phr N (29 ҳолатда учрайди ва, 40,28% ташкил қилади); 3) after + Phr N non prep (2 ҳолатда учрайди ва 2,78% ташкил қилади). Мисоллар: *1) Tim and I always think how wonderful it is that you and Edward should seem so happy <u>after being married so many years</u>* (→ after that); 2) *<u>After five years of efforts</u> on Denny's part she rewarded him by leaving him for another man* (→ after that); 3) *He hurried along by taxi to the house on Fifth Avenue immediately <u>after his Saturday night performance</u>*(→ after that).

Кўринадики, *after* +*Phr* моделининг барча вариантида *after* лексемаси предлог вазифасини бажармоқда.

After + Ger модели (After + Gerund). Мисол: *<u>After eating</u>, the boy began to fall asleep.*(→ after that).

Pstr + after модели (Predicative structure + after). Мисол: *Mostly he doesn't give medicine at all. When Megan went to him, he told her to walk two miles up the mountain every day. She came to us after and has had bottles and bottles of splendid medicine ever since.* (1.→ she came to us afterwards – равиш; 2. → she came to us after she had walked two miles every day →after that - предлог).

After предлогининг грамматик мақомини аниқлаш мақсадида моделлар тахлилининг натижалари қуйидагича ифодаланади:

after предлогининг лисоний мақоми

After лексемаси 90% ҳолатда предлог сифатида қўлланилган, 11 ҳолатда у (6%) предлог ёки равиш сифатида талқин қилиниши мумкин. Бу лексеманинг сифат вазифасида келиши 4% ташкил қилади.

Демак, предлогнинг умумий лисоний моҳиятида семантик ва грамматик моҳият қоришиқ ҳолатда бўлиб, бу уларнинг типологик ўзига хослигини кўрсатади.

Ўзбек тилидаги грамматик шаклларни моделлаштириш уларнинг таркибий хусусиятлари чуқур ва атрофлича ўрганиши билан боғлиқ. Шу боисдан бугунги кунда анъанавий тилшуносликда ҳам, субстанциал ёндашувда ҳам *синтетик грамматик шакллар* ва *аналитик грамматик шакллар, содда аффикслар* ва *қўшма аффикслар* атамалари кенг қўлланилади.

Аналитик форманинг ясалишида ёрдамчи сўз қўшиладиган сўзнинг ўзи ҳам бирор грамматик формада бўлади: *мактаб учун* (*мактаб* бош келишик формасида). Демак, ёрдамчи сўзлар сўзнинг маълум бир формасига бирикиб, аналитик форма ҳосил қилади. Бунда ёрдамчи сўз бириккан сўз якка ҳолда мустақил форма ҳисобланмайди, балки у ёрдамчи сўз билан бирликда яхлит бир формани ҳосил қилади»[13]. Ўзбек тилида аксарият аналитик ва кўплаб синтетик шаклларни мураккаб шакллар сифатида олиб, уларнинг семантикасини ана шу мураккаблик нуқтаи назаридан баҳоламоқ лозим. Кўмакчилар лексемаларни шакллантирганда шакллантирилаётган сўзнинг маълум бир келишик шаклида бўлишини тақозо қилади. Шу боисдан бош келишикдаги отлар билан қўлланувчи кўмакчилар, жўналиш келишигидаги отлар билан қўлланувчи кўмакчилар, чиқиш келишигидаги отлар билан қўлланувчи кўмакчилар фарқланади. Демак, кўмакчилар ҳам от таркибида келишиклар билан яхлитланган мураккаб шакллар бўлиб, уларнинг семантик қиймати ана шу шаклий мураккаблиқдан келтириб чиқарилиши керак. Бу эса анъанавий синтетик ва аналитик грамматик шаклларни шаклий-маъновий тузилиш нуқтаи назаридан узвий таҳлил қилишни кун тартибига қўяди.

Ўзбек тилида кўмакчи қайси келишикдаги сўз билан қўлланиши жиҳатидан муайян барқарор қолипни шакллантирган. Таҳлиллар натижасига кўра, бу қолиплар ва уларни тўлдирувчи кўмакчилар сирасини қуйидагича бериш мумкин:

[Исм$^{\text{бош/қаратқич келишиги}}$+кўмакчи] модели:

билан, учун, каби, сингари, янглиг, сайин, сари, сабабли, орқали, туфайли, чоғли, оша, бўйлаб, узра, ичра, бўйи, чамаси, ҳақда//тўғрида, ҳақида//тўғрисида, ҳолда//ҳўсинда; 1. Барча ёмонлик ўшанинг *боши билан* бирга кетгандек, кипчоқ оғайнилар ила тотувлашдик, кипчокнинг эски адоватлари битди[14]. 2.Боёнларимизнинг бари ҳушёр. *Ақли бўлгани учун* бой бўлган-да[15]. 3. Дунёдаги барча нарсалар *унутилгани каби*, ўша гўдаклик хотираси ҳам бора-бора тонгги тумандай тарқалди-кетди[16]. 4.Ҳилоят кори, *сўққабоши бўлгани сабабли* онасини ишга чиқарарди[17], ва б.

[Исм$^{\text{бош/жўналиш келишиги}}$+кўмакчи] модели:

---

[13] Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т.: Ўқитувчи, 1980. – 448 б.
[14] Қодирий А. Ўтган кунлар. – Т.: Шарқ, 2004. – 384 б.
[15] Ойбек. Танланган асарлар. – Т.: Маънавият, 2006. – 280 б.
[16] Абдуллахонов Ж. Орият. – Т.: Ёш гвардия, 1990. – 242 б.
[17] Мирмуҳсин. Миллар ва шўрликлар. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – 172 б.

тенгми, қадар, кўра, қарши, қараб, қарағанда, қарамасдан/қарамай, яраша, доир, асосан, биноан, мувофиқ, қарата: 1. Бу хол *тушга қадар* давом этди[19]. 2. Мен даранглаган *немисга яраша* иш кўрсатганим йўқ халқ[18]. 3. Иноят, ҳўпайган икки гўр устида Олимжон ака кўчани тўлдирган *халққа қарата* нақ айтди[20].

[Исм$^{\text{чекли позицияда}}$+кўмакчи]модели:

сўнг, кейин, бошқа, бўлак, ташқари, ўзга, бери, буён, нари/нарига, бурун, илгари, олдин, аввал, бошлаб, тортиб: 1. Бувинисахола, Салтанат Маҳкам акаларникига *кириб кетгандан сўнг* гапнинг мағзини чақди[21]. 2. *Икки кундан бери* гоҳ севалаб, гоҳ шиддат билан ёғаётган ёмғир ҳамма ёқни ивитиб юборди[22]. 3. *Шафрикдан илгари* ёшгина бир йигит кирди[23]. Унинг бурушкоқ *маҳсисидан бошлаб* олдий салласига қадар дарвешона эди[24].

Исмларнинг қарийб барчаси кўмакчи билан кўлланганда келишикларнинг бош келишик билан вариациялануви кузатилади. Бош келишикнинг айрим манбада келишиксиз, баъзиларида белгисиз келишик деб юритилиши ва баҳоланиши учраб туради. Бу туркий тиллардаги ноль шакл моҳиятининг мураккаблиги ҳам ўзбек тилидаги кўмакчи ва келишик муносабатининг ўзига хос типологик моҳияти билан белгиланади. Типологик моҳиятни синтактик ўзига хосликлар билан вокеланадиган семантик хусусиятлар белгилайди.

Иккинчи боб «**Предлог ва кўмакчиларнинг семантик хусусиятлари**» деб номланиб, унда предлог ва кўмакчиларнинг категориал маъноларига аниқлик киритилган. Тилшуносликдаги инглиз тили предлоглари ва ўзбек тили кўмакчилари тўғрисидаги фикрларга асосланган ҳолда предлог ва кўмакчилар семантикаси, улар англатган маъноларнинг модификацион хусусияти тўғрисида маълумот берилган. Тўпланган материаллар асосида предлог ва кўмакчи маъноларининг нутқий модификацияси бўйича тегишли хулосага келинган. Манбаларда предлог ёки кўмакчининг умумий грамматик маъноси ҳақида фикр юритилганда олдинги бирликни кейингисига тобеланиши ҳамда турли грамматик маънони ифодалаши назарда тутилади. Улар орасидаги фарқлар чегарасини белгилашда эса маънонинг сифати ва кўлами, бирликларнинг ажралган/ажралмаган шаклда бўлиши эътиборли. Шу асосда предлог ва кўмакчи семантик жиҳатдан мустақил сўздан озиқланса, синтактик жиҳатдан келишик билан бир парадигматик қаторга кира олиши қайд этилади. Категориал маъно муайян предлог ёки кўмакчида хусусийлашган, у умуман предлог ёки кўмакчининг туб моҳияти сифатида ўзининг барқарорлигини сақлаб қолади. Шунга кўра, предлогнинг умумий маъноси у ишгирок этган сўз бирикмасининг компонентлари маъносига боғлик эмаслиги уларни алоҳида

---

[18] Ялпин К. Ҳаёт. – Т.: Ўқитувчи. – 1989. – 224 б.
[19] Ойбек. Олтин водийдан шабадалар. – Фан. – 1976. – 444 б.
[20] Хотамжон Шукур. Кун кўтарик. Роман. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. – 383 б.
[21] Файзий Раҳмат. Сен етим эмассан. Киноповесть. – 1962.
[22] Абдулла Қаҳҳор. Сароб. – Шарк. – 1995. – 240 б.
[23] Абдулла Қаҳҳор. Кўлчомир чироқлари. – Адабиёт ва санъат. – 1987. – 244 б.
[24] Ойбек. Муқаддас асарлар тўплами. 19 жилдлик. 6-жилд. Навоий. Роман. – Т.: – «Фан», – 1976.

турқум сифатида қарашга имкон беради. Масалан, *the roof of the house, a novel by O. Wilde, a telegram from my friend, a picture in crayons, the people in question* каби бирикмада предлог аниқланмиш ва аниқловчи ўртасидаги муносабатни кўрсатади; *He came in good time; She worked with diligence; They marched past the gate* гапларида эса ҳолнинг кесимга тобеланиши рўй беради. Ниҳоят, *they sent for the doctor; don't be angry with me; I'll look into the matter; shall you insist upon this?; all arrived at different conclusions* қурилмаларида эса предлог эга тўлдирувчи кўзга ташланади. Айни пайтда предлогнинг ўзи бошқа муносабатни ҳам ифодалайди: *the roof of the house* ёки *a novel by O. Wilde* қурилмасида биринчи предметнинг иккинчисига тегишли эканлиги, *they sent for the doctor* иборасида мақсад муносабати, *they marched past the gate* иборасида эса макон муносабатлари ифодаланмоқда. Шундай қилиб, *we shall return at 7 p. m.* гапида предлог орқали пайт муносабати, *he is secretary to a Minister* жумласида субординация; *show it to them* жумласида гапирувчи шахснинг адресатга муносабати тўлдирувчи вазифасида намоён бўлади.

Синтактик-семантик яхлитликдаги категориал маъно таркибий қисмларнинг мақоми кўмакчида ўзига хос. Масалан, унинг категориал маъносида синтактик вазифанинг кучлилиги грамматик маънонинг асос лексик маъноди қанча узоқлашганлигига боғлиқ. Кўмакчининг грамматик маъносида луғавий маъно излари кўпроқ сақланган бўлса, синтактик вазифа шунчалик кам кўзга ташланади.

Кўмакчилар категориал маъноси таркибидаги асимметрик боғланишни умумлаштирган ҳолда шундай тасвирлаш мумкин:

кўмакчи сўзлар–» нисбий кўмакчилар–» кўмакчилар

семантика —» синтактика

кўмакчилар —» нисбий кўмакчилар–» кўмакчи сўзлар

синтактика —» семантика

Аён бўладики, кўмакчи (кўмакчи вазифасидаги) сўзда кўмакчининг категориал маъносидан ёндош маъноси устуворлашган. Бироқ кўмакчи моҳиятининг ўзгарганлиги билан эмас, балки кўмакчига айланаётган, кўмакчи вазифасига хосланаётган сўзнинг лисоний қиймати кўмакчига тизими томон модификацияланаётганлигидан далолат беради.

Фикрларимизни муайян кўмакчилар мисолида асослашга ҳаракат қиламиз:

Билан кўмакчиси. Бу кўмакчи [Исм$^{бош\ /қаратқич\ келишиги}$+кўмакчи] модели воситасида юзага чиқади, категориал маъноси – «исмни исмга биргалик/восита маъносида тобелаш». Категориал маъно ядросини бошқа келишикда бўлгани каби синтактик вазифа ташкил этиб, унинг мажбурлик шарти – биргалик/восита грамматик маъноси.

Билан кўмакчисининг турли маъносида ушбу ёндош маънонинг модификацияланиш хусусиятини кузатамиз. 1. *Ҳеч ким билан* ҳеч нимани тилашмаеди. Эҳтимол, табиатнинг энг шафқатсиз элчиси *билан* ҳам олишиб

ўтиришни хоҳламагандир[25]. 2. Абдукарим ишини шогирд болага топшириб, *Ҳайдаров билан* ҳужрага қайтди[26]. 3. *У билан турли* нарсалар ҳақида узоқ суҳбатланди[27]. Эртага шаҳарга тушиб, *акам билан* сўзлашиб, ишни битирамиз, дурустми?.

Аслида *биргалик, ҳамкорлик* сўзларининг маъно-моҳиятида тенглик муносабати ётади – бирга ҳаракат қилаётган объект ёки субъектлар тенглаги. Бироқ муносабатга киришаётган сўзларнинг луғавий маъноси «биргалик» ва «ҳамкорлик»ни тенгликсизлик, номутаносиблик кўринишида ҳам воқелантиради. Масалан, Эртага шаҳарга тушиб, акам *билан* сўзлашиб, ишни битирамиз, дурустми? жумласида *билан* кўмакчиси «акамни билан маслаҳатлашиб» маъносида бўлиб, тенгликдан кўра тобелик интенцияси кучайгандек. Шу боисдан *бирга, биргалашиб, бирлашиб, биргаликда, ҳамкорликда* каби мустаҳкамловчи сўзлар иштирок этиши ҳам мумкин: *Мен билан бирга ишлади* каби. Шунга қарамасдан, *билан* кўмакчисининг ушбу маъносида унга хос бошқа маъноларнинг асосини кўрамиз. Яъни ушбу семантик парча кўмакчи семантик моҳиятининг етакчи унсури сифатида намоён бўлади. *Билан* кўмакчиси боғловчи вазифасида келганда, «биргалик» маъноси кучлироқ намоён бўлади: *Икром билан Ўлмас Мансурни етаклаб кириб келишди*. Демак, тобелик категориал маъноси ёндош маънонинг ҳам моҳиятини маълум даражада модификациялайди. Модомики, синтактик алоқа тобелик экан, шунга мувофиқ равишда, грамматик структура мантиқий структурани ҳам ўзгартиргандай туюлади. Бу ҳолатга лисоний имкониятларнинг нолисоний ҳодисалар билан ҳамкорлиги намоён бўладиган контекстуал системанинг ўзига хослиги сабаб бўлади.

Ишнинг учинчи боби **«Предлог ва кўмакчининг контекстдаги вазифалари ҳамда уларни таржима қилиш масалалари»** деб номланган. Предлог предметлар ўртасидаги муносабатлар ва уларнинг белгиларини кўрсатади ҳамда синтактик қурилма шаклланишида иштирок этиб, борлиқ ҳодисалари орасидаги муносабатларни грамматиклаштиради. Бу унинг кўмакчи билан вазифавий жиҳатдан ўхшаш эканлигини билдиради. Ўзбек тилидаги кўмакчидан фарқли равишда инглиз тилида баъзан предлог сўз бирикмасидаги феълнинг отлашган компонентига нисбатан дистант ҳолатда жойлашиб, феълнинг олдида келиши ҳам мумкин ва бу улар орасидаги типологик ўзига хосликлардан ҳисобланади. Инглиз тилидаги қарийб барча предлоглар кўп маъноли саналади. Улар ўзларининг лексик-семантик хусусиятларидан ташқари грамматик нуқтаи назардан, ва шунингдек тасаввурли схематик жиҳатдан мураккабли ҳисобланади. Предлогларнинг маъноси ва уларнинг муносабат доирасини образ ёки схемали тарзда ўрганишга қаратилган кўплаб ишлари, тилшуносларни ҳаракатларини кузатиш мумкин. Жумладан, Б. Потье, Л. Ельмслев, Р.Вагнер, Б.Брендаль ва бошқаларни келтириб ўтиш мумкин. Уларнинг ишларида ҳар бир предлогнинг семантик белгиларини алоҳида

---

[25] Ҳошимов Ўткир. Икки эшик орасида. – Янги аср авлоди. – 2016. – 752 б.
[26] Саид Аҳмад. Жимжитлик. – Ўзбекистон. – 2006. – 280 б.
[27] Обйек. Навоий. – Янги аср авлоди. – 2016. – 468 б.

гуруҳлаш, нутқ вазиятидаги маъно белгиларини аниқлашга қаратилган. Нутқ вазиятига кўра предлогларнинг макон, вақт ва тушунчавий хусусиятларини аниқлашга асосий эътибор қаратилиши таъкидланади.

Лексик концептларнинг функционал муҳим жиҳатларини эътиборга олишда предлогларнинг вазифалари ҳам муҳим саналади. Жумладан, улар макон-геометрик (spatio-geometric parameters) параметрларнинг бош кўрсаткичлари сифатида лексик концептларнинг функционал маълумотларини ҳам камраб олади. Хусусан, макон тушунчаси билан алоқадор маъноларни англатадиган предлоглар сирасига *on* предлогини ҳам киритиш мумкин. Ушбу предлог предметнинг бошқа предмет юқори қисмида жойлашувини англатади. Бунда геометрик параметр контакт саналса, функционал параметр таянч нуқтаси саналади ва лингвистик мазмунини ҳосил қилади. Масалан: *the book is on the table.*

On предлоги маълум воситадаги ҳаракат маъносини англатиш маъносига ҳам эга. Мазкур маънода контакт параметр ва таянч параметрлари муҳим саналмайди: *on the bus, on foot/horseback.* Аммо мазкур маъноларда лексик таянч маъноси on предлогига юклатилади.

On предлоги билан ифодаланадиган таянч маъно хусусиятини қуйидаги мисолда учратишимиз мумкин: The Earth turns on its axis. Ушбу мисолда ҳаракат таянч нуқтаси on its axis бирикмасида ўз ифодасини топган.

On предлоги билан боғлиқ яна бир маъно қарамлик саналади. Масалан: Are you on heroin? She's on the pill. Бунда шахснинг от билан ифодаланган бирор нарсага қарамлиги маъноси юзага келади. Мазкур ҳолда on предлоги ярим лексик хусусиятга эга саналади.

Психологик таянчи маъносини on предлог билан келадиган феълли бирикмалар юзага келтиради. Масалан: You can count/rely on my vote.
Рационал ёки эпистемик таянч маъноларни on account of/on purpose бирикмаларида ўз аксини топади.

On предлоги маъно ва мазмунига эътибор қаратадиган бўлсак, унда нафақат таянч, контакт параметрлари, балки бошқа маъноларни ҳам мажудлигини кузатишимиз мумкин. Хусусан, мазкур предлог ҳолат концептини англатувчи маънога ҳам эга. Масалан: *The injured man was laid on his bed, and at Holmes's request I examined him.*

Кўмакчи мати ташкил этишда лексемани грамматик жиҳатдан шакллантириш ва умумий семантик мундарижасини ташкил этиш, матнинг ташқи структур жиҳатини ҳам белгилашга кўмаклашади. Кўмакчининг ёзма нутқда кенг қўлланиши оғзаки нутқнинг ёзма нутққа нисбатан тежамкорлиги билан ажралиб туриши ва бу кўмакчига вазифадош аффикслларда кўпроқ кўзга ташланиши билан изоҳланади. Кўмакчининг контекстуал ўзгарувчанлиги билан инглиз тилидаги предлогнинг контекстуал ўзгарувчанлиги орасида типологик фарқ мавжуд. Бу фарқ предлогнинг контекст талабига бўйсуниб, семантик-синтактик жиҳатдан ўзгариши ва бунда предлог билан шаклланаётган сўзнинг сифат фарқларига эътибор қаратилишида, ўзбек тилидаги кўмакчининг ўзгариши эса асосан, шаклий жиҳатдан содир бўлишида намоён бўлади.

Ҳар бир кўмакчи ўзининг функционал-семантик хусусиятига эга. Ушбу этилган кўмакчи тизимида *билан* кўмакчиси наърий матида ном туркумига мансуб сўзни феълга боғлаш асосида «биргалик», «курол-восита», «ҳамкор» маъносини вокелантиради ва уни аффиксал морфемадан кучли ва таъсирчан бўртиргани ҳолда намоён қилади. Мисоллар: Бундаги одамларнинг ҳаммасини ўз кўзим *билан* кўрганман. 2. Йиллар заҳматидан дағал тортган бармоқлари *билан* пешонамни силагандек бўлади... [28]. 3. Унинг назарида, Агриппи куни ва киши йўқ, баҳори *билан* ёзи эса йил бўйи давом этади[29]. Мисолнинг биринчида *билан* кўмакчиси семантик-мантиқий вазифа бажарган, тегишли грамматик маънони ифодалаш ва матнни мантиқий жиҳатдан тўғри тузишда иштирок этган. *Билан* кўмакчиси ўзбек тилидаги ўтимли феълларнинг деярли барчасини матига олиб кира олади. Ўтимсиз феълларни матига олиб кирганда «курол-восита» маъносини ифодаламайди: *Куни билан ухлади. Эрта билан уйғонди.* Демак, айтиш мумкинки, *билан* кўмакчиси маъноларни матнда шакллантираётганда ўтимли ёки ўтимсиз феълни нутқка олиб кириш билан фарқланади.

Таҳлил объектимиз бўлган предлоглар инглиз тилининг ўзига хос грамматик маъно ифодаловчи, бу тилнинг субстанциал моҳиятини акс эттирувчи бирлигидир. Предлоглар ўзбек тилидаги кўмакчиларга мукобил воситалар бўлганлиги, ўзбек тилидаги кўмакчилар келишиклар билан маъновий ва вазифавий уйғун эканлиги сабабли предлогларнинг таржимада берилишида улар орасидаги мутаносиблик ва номутаносиблик муҳим ўрин тутади. Умуман олганда, келишиклар ва кўмакчилар маънодошлиги ўзбек тилининг предлог маъноларини таржимада акс эттиришнинг асосий имкониятларидан биридир.

Бунга ўхшаш хусусиятлар қуйидаги предлоглар таржимасида яққол кўзга ташланади: *in* a few days Mr. Bingley returned. Mr.Bennet's visit, and sat about ten minutes *with* him in his library. He had entertained hopes of being admitted to a sight of the young ladies, of whose beauty he had heard much; but he saw only the father. The ladies were somewhat more fortunate, *for* they had the advantage of ascertaining *from* an *upper* window that he wore a blue coat, and rode a black horse[30].

Матида иштирок этган қуйидаги тўртта предлог таржимасига эътибор каратамиз: *in, with, for, upper*:

- *in* a few days, - *with* him, - *for* they, - *upper* window. Бу предлогларнинг ўзбек тилидаги мукобиллари қуйидагилар: *in – ичида, with – билан, for – учун, upper – юқори.*

Бироқ матн мазмунидан келиб чиққан ҳолда таржима қуйидагича амалга оширилган: Бир неча кундан *сўнг* мистер Бингли қайтиб келиб, ўн дақиқача мистер Беннет *билан* унинг кутубхонасида ўтирди. Бинглибу овланинг доврукли гўзал қизларини учратаман деб ўйлаган эди, лекин унга фақат мистер Беннетни кўриш насиб этди, холос. Қизлар эса йигитдан омадлирок чиқишди:

---

[28] Ҳошимов Ўткир. Икки эшик оралиғи. – Янги аср авлоди. – 2016. – 752 б.
[29] Кошғарий П. Амир Темур сийрати. – Т.: – «Ўзбекистон», – 2007.
[30] Austin Jane. Pride and Prejudice. – Modern Library Classics. – USA / CAN, – 279 p.

улар юқоридаги деразадан Бинглининг отда келгани ва кўк сюртук кийиб олганини кўрган эдилар[1].

In предлоги ўзбек тилидаги *ичида* кўмакчиси ва ўрин-пайт келишигига тўғри келса-да, гап мазмуни уни - *дан сўнг* кўмакчили қурилмасига таржима қилинишини тақозо этган. Кўриниадики, *in* предлоги *ичида* кўмакчисидан фарқли моҳиятга эга бўлиб, бу предлог ва кўмакчи муносабатидаги асимметриядан далолат беради. Ушбу матндаги предлог таржимасига дахлдор муҳим ҳолат шундаки, инглиз тилида ҳар доим предлог сифатида қараладиган *upper* бирлиги ўзбек тилида асосан мустақил лексема, баъзан от-кўмакчи сифатида қараладиган *юқори* лексеманинг мустақил маъносида таржима қилинган: *upper – юқоридаги*

Назаримизда, *upper* бирлиги ҳам ушбу матнда «дераза юқорисидан» эмас, балки «юқоридаги деразадан» маъноли қурилмани ҳосил қилиб, ўзининг мустақил лексема вазифасида эканлигини намоён этган.

Демак, далиллар кўрсатадики, инглиз тилидаги предлогли қурилмалар маъноси ўзбек тилига қуйидаги воситалар ёрдамида берилади: кўмакчили қурилмалар; келишиклар; сўз ясовчилар; мустақил сўзлар; матн; бошқа воситалар. Бу воситалар услубий ва прагматик омиллар билан уйғун ҳолда қўлланади. Кўп ҳолларда бу омиллар мазкур воситаларнинг қайси бири қўлланиши зарурлигини белгилаб беради.

Ўзбек тилидаги кўмакчиларнинг морфологик-синтактик белгиларини ўрганиб чиқиб қуйидаги хулосаларга келдик: биринчи навбатда олтита келишикдан тўрттагинаси кўмакчи билан бирика олади. Буларга бош келишик, жўналиш келишиги, тушум келишиги ва чиқиш келишиги киради.

Ўзбек тилида бош келишикдаги сўз билан бирикиб ҳол, пайт, мавҳум-мантиқий ва бошқа муносабатларни ифодаловчи кўмакчилар мавжуд. Афсуски, мазкур тадқиқотда қиёсланаётган икки тилдаги келишиклар тизими ривожланиш даражаси бир хил бўлмаганлиги сабабли ўзбек тилидаги кўмакчиларнинг келишик шаклларига инглиз тилидаги предлогли бирикмаларнинг мос келишик шаклларини қиёслаб бўлмайди. Аммо, уларнинг функционал-семантик жиҳатдан мувофиқ бирликларини аниқлаш қийин эмас. Буларга предлоглар, равишлар, равишларнинг қиёсий ва орттирма даражалари, исмларнинг предлогли ва бошқа бирикмалари киради десак адашмаймиз. Тадқиқотда кўмакчилар ва уларнинг инглиз тилидаги муқобилларини ўрганиб чиқдик: ўзбек тилидаги *билан* кўмакчиси ўзининг семантик вазифасига кўра инглиз тилидаги *with* предлогларга мос келади. Бу кўмакчига *with* дан ташқари *along, through* предлоглари ҳам мос келиши мумкин.

Ўзбек тилидаги, *билан* кўмакчиси қатнашган грамматик қурилмалардаги мазкур компонентнинг инглиз тилидаги қуйидаги воситалари муқобил деб ҳисобландик: 1) *– иш билан пайтни ифодалаганда инглиз тилида:* а) *as soon as бирикмаси;* б) *as, even, though равишлари: бир от вақт ўтиши билан – as* sometime passed; *тўй бошланиши билан… – as soon as* the celebration starts;

[1] Остин Жейн. Ақлдаги ва гурур. – Янги аср авлоди. – 2014. – 251 б.

2) *-сан бирон* тўсиқлилик маъносида: Бу кўйлак арзон бўлгани билан сифати яхшидир – This dress is of good quality *though it* is cheep. *Бугун ҳаво илиқ бўлсани билан бир оз шамол бор* – *Even* it is warm today there is some wind. Мен уни яхши билганим билан биз яқин эмасмиз – *Even* I know him well we are not close.

Ўзбек тилидаги жўналиш келишигидаги от билан бирикалиган кўмакчиларга инглиз тилида *to, up to, till, until*, предлоглари ва *yet,still* равишлари ҳамда *as far as кўп* сўзли предлогли бирикма мукобил бўлиб хизмат қила олади: *якшанбага қадар – until* Sunday; соат иккига қадар – *till (to)* 2 o'clock; охирига қадар - *up to* the end. *Яраша кўмакчиси according to, in conformity with, due to* каби предлогли бирикмалар мос келади: ҳолатига яраша - *according to the* situations ёки *in conformity with* the conditions; *унинг саволига яраша жавоб бер*- answer *according to* his questions; оилавий аҳволига яраша - *due to* family circumstances.

Қараб, томон кўмакчиларига инглиз тилидаги *to, towards, in* каби предлоглар мос келади: У мактабга *қараб* кетди.– He went *towards* the school. *У эшик томон юрди.* – He walked *to* the door. Уйига *қараб*/уйи *томон* – *toward* his house; бир *тарафга* караб/бир *томонга* – *in* one direction.

Ўзбек тилидаги чиқиш келишик кўмакчиларига инглиз тилидаги вактни ифодаловчи *in, after* предлоглари мос келади: ўн кундан кейин – *in* ten days; *after* ten days. Мен бир оздан кейин келаман. – I will *come* later. Худди шу кўмакчи фазовий муносабатларни ифодалаганида: иккита уйдан кейин менинг уйим. – My house is *after* two houses.

Демак, ўзбек тилидаги кўмакчилар инглиз тилига қуйидаги воситалар ёрдамида ўгирилиши мумкин:

1) Хизмат сўзларнинг категориал белгиларига кўра уларга тўлиқ мос келган предлоглар билан *(about, for, with, to, toward, by, from, since, before, till, until)*;

2) Равишлар билан *(like, still, yet, though,)*;

3) Предлогли ва бошка бирикмалар билан *(the order to sake of something; in addition to; according to; as far as; in conformity with; due to; as soon as; in excess; for the sake of; in order to)*.

Ўзбек тили кўмакчиларининг ўзига хос хусусияти морфологик жиҳатдан баркарорлиги, уларнинг у ёки бу келишик шаклларини бошкаришга лаёқатини белгиловчига нисбатан лексик-семантик маънога эгалигида ҳам кўзга ташланади. Бошкача айтганда, кўмакчи от туркумига кирувчи сўзларнинг муносабатга киришиши, грамматик маъноларни аниқлаш ва тўлдиришга ёрдам берувчи турланиш тизими билан боғлиқ.

ХУЛОСА

Инглиз тилида от маъноларини фарқлашга хизмат қилувчи келишикларнинг истеъмолдан чиқиши ва бу вазифани предлогнинг ўз зиммасига олиши унинг семантик-функционал имкониятн кенгайишига олиб келган.

Предлог ва кўмакчилар тилнинг ички сатҳлари орасидаги яхлит системавийликни намоён қилади. Уларлари полифункционаллик тил сатҳлари орасидаги узвий алоқадорликнинг, тил бирликларидаги тежам қонунини намоён киладиган шаклий-маъновий асимметриянинг яққол ифодасидир.

Предлог ган бўлаклари тобеланишини, ўзи шакллантирган сўзнинг ҳоким сўзга синтагматик муносабатини таъминлайди. Бир томондан, ўзи шакллантираётган сўзга нутқий грамматик маъно беради, иккинчи томондан, унинг қоришиқ моҳиятли типологик лексик-грамматик маъноси бирикаётган сўзлар ёрдамида муайянлашади. Кўмакчилардан фарқли равишда предлогларда маълум типдаги сўзларга хосланиш кучлирок.

Кўмакчи бирикувчи сўзларнинг лексик маъносини муайянлаштириб, грамматик маъносини кучайтиради, сўзлараро тобе муносабатни шакллантиради, келишик маъносини тўлдиради. Маълум типдаги сўзларга хосланишнинг кучсизлиги, келишик билан ҳамкорлик ва уни алмаштира олиш – кўмакчининг бош типологик моҳияти.

Тилшуносликда функционал-семантик жиҳатдан ўзаро ўхшаш бўлган предлог ва кўмакчидаги типологик умумийлик – грамматик маъно ифодалаш ва тобеликни таъминлашдир. Предлог ва кўмакчида категориал маъно таркибида икки қатлам – синтактик ва семантик/грамматик жиҳат мавжуд. Семантик хусусият уларни мустақил сўзга яқинлаштирса, синтактик хусусият кўмакчининг келишик билан бир парадигматик қаторда туришини таъминлайди.

Предлогнинг умумий маъноси уни алоҳида категориал тизим сифатида олишга асос бўлган, хусусий маъноларн эса нутқий система билан боғлик. У нутқда синтактик муносабатга ишора қилувчи восита сифатида хизмат қилади.

Кўмакчидан англашилган грамматик маънонинг асос лексик маъводан узоқлашиш даражасига кўра синтактик вазифаси кучайган, семантик ва синтактик қиймати тенглашган, луғавий маъноси сақланган турлари фарқланади.

Инглиз тили предлоглари тизимида модификацион конуният мухим. Ҳоким ва тобе аъзонинг контакт ҳолатида предлог тобе узв олдида келади. Предлог контакт ва дистант жойлашган ган бўлакларининг мураккаб семантик алоқасини аниқлаштириб, ягона семантик тизимга келтиради.

Нутқий тежам қонуни кўмакчининг қўлланишини чеклайди. Кўмакчида грамматик маъно кучлирок, лекин оғзаки нутқдаги кўмакчисиз бўшлик, кучсизлик овоз кучи, оҳанг воситасида тўлдирилади.

Кўмакчининг мати ташкил этиши формал-ҳиссий ва семантик-мантиқий омил билан боғлик. Шу асосда формал-ҳиссий, семантик-мантиқий ва бетараф кўмакчи фарқланади.

Предлог ва кўмакчига хос контекстуал ўзгарувчанлик орасида маълум типологик фарқ мавжудлиги ҳамда предлогнинг таржима жараёнида контекст талабига кўра семантик-синтактик ўзгаришини ҳисобга олиш мазмун аслиятини сақлаб колиш имконини беради.

Инглизча предлогли конструкция ўзбек тилига кўмакчили, келишикли ва кўмакчили-келишикли қурилмалар тарзида берилади. Бу грамматик маънога берилаётган урғунинг даражаси билан белгиланади. Контекстда грамматик маъно синтактик вазифадан устуворлашганда, кўмакчили ва кўмакчили/келишикли тур, акс ҳолда, келишикли қурилма қўлланади.

Ўзбек тилидаги кўмакчили ва келишикли қурилмалар инглиз тилига ўгирилганда, контекстда семантик-синтактик ўзига хосликни таъминлаш предлоглар орасидаги семантик-синтактик даражаланишга асосланилган ҳолда амалга оширилади.

SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.27.06. 2017.FH.21.01 AT TASHKENT STATE INSTITUTE OF
ORIENTAL STUDIES, UZBEKISTAN STATE WORLD LANGUAGES
UNIVERSITY AND NATIONAL UNIVERSITY OF UZBEKISTAN
SAMARKAND STATE INSTITUTE OF FOREIGN LANGUAGES

SAYFULLAEV ANVAR ISLAMOVICH

NOMINATIVE-SYNTAGMATIC AND TYPOLOGICAL STRUCTURAL STATUS OF PREPOSITIONS AND POSTPOSITIONS (ON THE EXAMPLES OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES)

10.00.06 – Comparative literary criticism,
contrastive linguistics and translation studies

DISSERTATION ABSTRACT FOR THE DOCTOR
OF PHILOSOPHY DEGREE (PhD) OF PHILOLOGICAL SCIENCES

Tashkent – 2019

The theme of doctor of philosophy (PhD) was registrated at the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under B2017.1.PhD/Fil 76.

The dissertation has been prepared at Samarkand state institute of foreign languages.

The abstract of the dissertation is posted in three languages (Uzbek, English, Russian (resume)) on the Scientific Council website of www.tashgiv.uz and on the website of «ZiyoNet» Information and Educational portal www.ziyonet.uz.

Scientific consultant:	**Sirojiddinov Shukhrat Samariddinovich** Doctor of Philological Sciences, professor
Official opponents:	**Safarov Shakhriyor Safarovich** Doctor of Philological Sciences, professor
	Kambarov Nosir Mansurovich Candidate of Philological Sciences, docent
Leading organization:	**National University of Uzbekistan**

The defense of dissertation will take place on «27» March 2019 at 4 PM at a meeting of the Scientific Council DSc.27.06.2017.Fil.21.01 at the Tashkent State Institute of Oriental Studies, Uzbekistan State World Languages University, National University of Uzbekistan (address: 100047, Tashkent, Shahrisabz str., 25. Tel: (99871) 233-45-21; Fax: (+998 71) 233-52-24; e-mail: sharq_ilmiy@mail.ru).

The dissertation could be reviewed in the information-resource center of Tashkent State Institute of Oriental Studies (registration number 9). Address: 25, Shahrisabz str., Tashkent, 100047. Tel: (+998 71) 233-45-21.

The abstract of dissertation is distributed on: «11» March 2019.

(Protocol at the register № 9 on «11» March 2019).

A.M. Mannonov
Chairman of the Scientific Council awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

K.P.Sodikov
Scientific Secretary of the Scientific Council awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

G.B.Boqiyeva
Chairman of the Scientific Seminar at the Scientific Council awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

ITRODUCTION (abstract of the PhD research dissertation)

The urgency and necessity of the dissertation topic. At the structural-functional stage of the world linguistics, the focus of the research is concentrated on systematic study of language. Placing English prepositions and Uzbek postposition into the centre of the functional semantic research scope, finding their similar and distinguishing features presents a scieintific-applied value one of the significant issues of today. Currently, a comparative study of Uzbek with other languages of the world increases attractiveness of our native language as a valuable scientific resource in the world linguistics. Studying foreign languages, and thus, raising the status of Uzbek to the level of the most developed languages of the world has become an urgent issue in the daily agenda. Therefore, comparative-contrastive study of English prepositions and Uzbek postpositions alongside with their nominative-syntagmatic and typological structural status is also urgent.

A rapid development of the researches of modern patterns in the sphere of contextual linguistics, as well as translatology and lexicography, Including researches in such priority areas as semantic and grammatic analysis of prepositions in English and postpositions in Uzbek; their nominative-syntagmatic status in the context, determining their typological structural role, their functional-semantic contrast, as well as identifying individual characteristics in languages from structurally and typologically different systems, similar and distinguishing features among languages.

As a result of the current reformations carries out in our Republic, the main principles of organizing and developing the educational system meeting requirements of the Uzbek national model have been developed in accordance with modern standards and has been implemented into practice. Learning foreign languages became one of the prioritized directions of the state policy. After 1991, a lot research has been conducted on a comprehensive analysis and classifying all layers of our language and their units. In particular, much success was achieved in identifying grammatical construction of our language, its peculiarities, especially, classifying the system of auxiliary words. In the Strategy of Actions in five prior directions for further the development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021 a particular emphasis is made on «...enhancing the system of education, expanding the possibilities of quality education services». In this regard, analyzing English prepositions and Uzbek postpositions, their linguistic status and characteristics of their realization in speech based on new methodological principles and modern criteria, presents a particular significance[1].

Current dissertation realizes, to a certain extent, the tasks defined in the Presidential Decree # 4797 from May13, 2016 «On establishing Tashkent State university of Uzbek language and literature named after Alisher Nava'i», Presidential Decree # 2124 from February 4, 2014 «On Additional measures to realize state policy on the youth of the Republic of Uzbekistan», Presidential Decree # 2909 from April 20, 2017 «On measure for further development of the higher educational system»,

---

[1] Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўгрисидаги Фармони // Ўзбекистон Республикаси Конун хужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – Б.39

Presidential Decree # 4947 from February 7, 2017 «On the strategy of actions for further development of the Republic of Uzbekistan» and other normative – legislative documents devoted to this activity.

Relevance of the research to the leading directions in the development of science and technology in the republic. Thesis performed in the following driving directions of development of science and technology in the Republic: I. «Forming the system of innovative ideas to develop informatized society and democratic state educationally, legally, socially, economically and the ways to realize them».

Degree of the knowledge of the problem. The problem of researching English prepositions has been attracting the attention of the linguists since 60-70ies of the last century. The ideas concerning this problem can be seen in the works of such foreign scientists as B.N. Aksenenko, L.S. Barkhudarov, G.N. Vorontsova, B.A. Ilyish, I.K. Irtenyeva, T.M. Novitskaya, N.D.Kunin, A.I. Smirnitskiy, B.S.Khaymovich, B.I. Rogovskaya, V.N. Yartseva, D.C.Bennet, T.Givon, R.Huddlestone, P.Roberts, A.Herskovits, and others. In multiple researches devoted to this subject, we can see works focusing on intralinguistic aspects of semantics of prepositions, in particular, policemy, metaphorization, grammaticalization of the meaning of prepositions[2].

V.I. Pekar and A.B. Chernishev tried to analyze semantics of prepositions from cognitive viewpoint and to model them[3]. Z.M. Stepanova researched the role of prepositions in the formation of linguistic-cultural peculiarities of spatial concepts[4], R.E. Kiyamov analyzed lexically and syntactically prepositional constructions with *after* and *before*[5].

Russian turcologists acknowledged the fact that due to peculiarities of the morphology of Turkic languages Uzbek postpositions possess deep and extended essence. In particular, the fact that postpositions decline in cases and the interpretation of associational relations can exemplify this. Furthermore, N.K. Dmitriyev, A.N. Kononov, N.A. Baskakov, J.Murtaliyev, M.I. Khadjayev, and others cofirmed that postpositions have the quality of governing, a stronger ability to express grammatical meaning than cases, besides, they have an «intermediate triple»

---

[2] Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – Москва: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1959. – 440 с.; Воронцова Г. Н. Очерки по грамматике английского языка. – Москва, 1960. –397 с.;Хайимович Б.С., Роговская Б.И. Теоретическая грамматика английского языка. – Москва: Высшая школа, 1967.–298 с.; Иртеньева Н.Ф. Теоретическая грамматика английского языка. Синтаксис. – Москва: Высшая школа, 1969. – 144 с.; Бархударов Л.С. Язык и перевод. – Москва, 1975.–С. 18;Ярцева В.Н. Контрастивная грамматика. – Москва: Наука, 1981.–110 с., Кунин А.В. Внутренняя форма фразеологических единиц / Слово в грамматике и языке. – Москва: 1984.– 312 с.; Huddlestone R. An introduction to English transformational syntax. – London: Longman, 1996. – 276 p.; Bennet D.C. Spartial and Temporal Uses of English Preposition. – London, 2005. – 344p; Ильиш Б.А. Значение предлогов в современном английском языке, 2008. –172 с.; Roberts P. English Syntax: A Programmed Instruction to Transformational Grammar. – New York: Harcourt, Brace and World, 2008. – 524 p.; Givon T. Syntax and Semantics: Discourse and Syntax. – New York: Academic Press, 2009. – 416 p.; Аксенэнко Б.Н. Exercises in English Prepositions. – СПб: СПбГУ, 2012. – 166 p.; Новицкая Т.М. Неологизация в лексике английского языка. – Воронеж: ВГУ, 2012. – 207 с.

[3] Чернышев А.Б. Когнитивное моделирование семантики пространственных и временных непроизводных предлогов с общим значением «движение к конечному объекту». дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 2010. –197 с.; Пекар В.И. Семантика предлогов вертикальной сопоставимости в когнитивном аспекте (на материале английских предлогов *above* и *over* и русского предлога над): дисс. ... канд. филол. наук. –Уфа, 2000.–176 с.

[4] Степанова З.М. Роль предлогов в формировании лингвокультурологических особенностей пространственных понятий: дисс. ... канд. филол. наук. – Ульяновск, 2006. – 207 с.

[5] Киямов Р.Э. Лексический и синтаксический анализ конструкций с предлогами after и before в современном английском языке: дисс. ... канд. филол. наук. – Одесса, 1983. – 126 с.

essence[6]. According to the linguist R.Rasulov, the nature of postpositions represent the characteristics of other independent and auxiliary parts of speech in diffusion, the context and syntagmatic constructions function as distributive factors determining their real linguistic status[7].

Scientist-linguist A.Pardayev who studied auxiliary words in Uzbek from substantial-pragmatic point of view, analyzed postpositions diachronically and sinchronically and was able to generalize the results of researches on the history of the phenomenon[8].

Semantic characteristic of a language unit determines its place on the grammatical layer and its function in speech. Due to this, every word is specific in its semantic-functional features and different from other lexical units. In order to clarify these differences, we identified the followings as the objectives of the research: to analyze English prepositions and Uzbek postpositions semantically and grammatically, identify their nominative-syntagmatic place and typological structural status, and to contrast them from functional-syntagmatic point of view.

Correspondence of the dissertation theme to the plan of scientific researches of the higher educational institution where the dissertation research was conducted. The research was conducted within the scope of the plan of scientific-research works ИОТ-2012-1.-32; within the framework of the innovational scientific-research project named «Developing manual and educational-methodological complex on the discipline «Translation theory and practice» for student of higher educational establishments training specialists in philology and translation».

The purpose of the research consists of developing semantic and contextual classification of typological characteristics of modern English prepositions and Uzbek postpositions which show their permanent usage norms.

Objectives of the research:

To substantiate semantic-functional extension possibilities of prepositions in English;

To identify typological distinctions of prepositions from postpositions and vice versa, to identify typological dinstinctions of postpositions from prepostions;

To present common features of prepositions and postpositions;

To reveal categorical essence of English prepositions;

To classify linguistic status of Uzbek postpositions;

To provide evidence for modification regulations in the system of English prepositions;

To classify economy law realization in the usage of Uzbek postpositions;

To evaluate context making capacity of prepositions and postpositions;

---

[6] Кононов А.Н. Послелоги в современном узбекском литературном языке. – Ташкент, 1951. – 392 с., Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. II. Фонетика и морфология, ч. I. – Москва, 1952. – 486 с., Муралиева Ж.М. Послелоги в киргизском языке. – Фрунзе, 1958. – 110 с., Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков. – Москва, 1962. – 156 с., Хаджиева М.И. Послелоги и послеложно-именные слова в карачаево-балкарском языке. – Нальчик, 1962. – С. 21.

[7] Расулов Р. Ўзбек тилида грамчи сўзларнинг семантик-грамматик хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 1983. – Б. 5.

[8] Пардаев А. Ўзбек тили ёрдамчи «ўз гуруҳларининг лисоний табиатидаги ўрин ва лингвопрагматикаси Филол. фан. доктори. дис. ... – Тошкент: 2017. – 232 б.

To show differences in contextual variability of prepositions and postpositions;

To show contextual grounds for rendering English prepositional constructions into Uzbek;

To classify contextual peculiarities of rendering Uzbek postpositional constructions into English.

The object of the research is represented by English prepositions and Uzbek postpositions.

The subject of the research. The problem of the nominative-syntagmatic, typological-structural status of English prepositions and Uzbek postpositions, and the problem of translating them was chosen as the subject of the research.

Methods of research. The research was conducted using narrative, distributive, semantic-stylistic interpretation, lexical-semantic (logical-semantic), comparative-typological, statistic methods.

Scientific novelty of the research:

Structural typological similarities and differences between English prepositions and Uzbek postpositions have been grounded;

Linguistic status of prepositions and postpositions, linguistic value, their place in the system of parts of speech, as well as the basics of their linguistic modelling and syntactic properties have been analyzed;

The fact that prepositions and postpositions occupy their place among semantically dependent, morphologically unchangeable words, and that postpositions are included into into the same paradigmatic system as the category of case from syntactical point of view was evidenced;

General context making capacity of prepositions and postpositions was grounded and classified on the basis of contextual characteristics of contextual variability of one-word and multiple-word prepositions;

Existence of problems in translating prepositional and postpositional constructions was grounded and recommendations on solving those problems were forwarded.

Practical results of the research consist of the followings:

Methodological provisions for organizing lectures and practical lessons on English grammar, theory and practice of translation at the Master's and Bachelor's levels of the faculty of English philology were created;

Practical recommendations on solving problems of translating prepositional and postpositional constructions were given in the textbook for higher educational institutions training specialists in philology and translation «Translation theory and practice»;

The reliability of the research results is explained with the firmness of the developed conclusions, the clear statement of the problem, with the fact that the approaches and methods used in the research, the factic language material were cited from dictionaries, poligraphic and electronic editions recommended by responsible bodies, and with the fact that the results were recognized by competent organizations.

Scientific and practical value of the research results. Scientific significance of the research is explained by the fact that it provides complex methodology of conducting nominative-syntagmatic and structural-typological analysis of prepositions and postpositions; the results of the research provide those interested in

researching English prepositions and Uzbek postpositions from linguistic-typological point of view with important information and serve as scientific-theoretical source for future researches.

The material collected during the research make it possible to determine the relation of semantic field of English prepositions and Uzbek postpositions to the parts of speech. Its practical value can be seen in the possibility to use the results of the research in creating theoretical and practical educational-methodological material on English grammar, Comparative typology, Theory and practice of translation.

Implementation of the research results. On the basis of the methodological and practical recommendations developed in the process of identifying nominative-syntagmatic and typological features of English prepositions and Uzbek postpositions:

Theoretical and practical synthesis of semantic and functional tasks of Uzbek postpositions was implemented in the fundamental project conducted in 2012-2016 number FA-F1-G041- named as «Researching the development Uzbek language lexis and terminology of the independence years». Uzbek postpositions studied in the research were applied while writing the direction of «Researching the development of the lexis of the Uzbek language during the independence years» and when compiling «A short thesaurus of social-political terms» (Reference letter number 89-03-1753 from May 7, 2018 from the Ministry of higher and secondary special education of the Republic of Uzbekistan). The material suggested in the research work served as a basic in defining certain dictionary units;

Theoretical viewpoints regarding the usage of English prepositions and Uzbek postpositions in practice were used in the innovational scientific-research project conducted in 2012-2013 number ИОТ-2012 -1.-32 devoted for higher educational institutions training specialists in philology and translation spheres on «preparing a textbook and educational-methodological complex of «Translation theory and practice» (Reference letter number 89-03-1754 from May 7, 2018 from the Ministry of higher and secondary special education of the Republic of Uzbekistan). As a result, contextual functions of prepositions and postpositions, peculiarities of their translation were integrated into the part about grammatical problems of translation;

Scientific conclusions and practical suggestions put forward in the dissertation regarding contextual functions of English prepositions were applied in developing English language testing material for the intellectual program «Imtihon» (Examination) of «Madaniyat va ma'rifat» (Culture and education) channel of the National teleradio company of Uzbekistan. (Reference letter number 01-15/278 from May 10, 2018 from the National teleradio company of Uzbelistan). As a result, new approaches on contextual usage of prepositions served as the main source in the process of preparing the materials of the intellectual show.

Approbation of the results of the research. The results of the research were publicly shared during 20 scientific-applied conferences and seminars including 4 international, 16 national scientific-applied conferences in the form of reports and presentations and thus they were approbated.

Presentation of the research results. 36 thesis and articles, 11 articles were published in scientific editions mentioned in the list of recommended scientific

journals for doctoral researches by the Supreme Attestation Commission and one article was published in the international journal.

The structure of the dissertation. The dissertation consists of the Introduction, three chapters, conclusions, and the list of the literature used in the research. Totally, it consists of 141 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

Introduction part informs about the urgency and necessity of the research, its purpose and objectives, object and the subject of the research, relevance of the research to the driving directions of the development of science and technology in the republic, novelty of the research and practical results, implementation of the research results into practice, publications on the research, and the information about the structure of the dissertation.

The first chapter is named **«Theoretical grounds for researching prepositions and postpositions»**. It is well-known that the main functions of language are communication, informing and impressing. These functions are fulfilled by linguistic and non-linguistic means and their inter-relation. Language unit expressed verbally or in written form serves to realize those functions. Any language in the world regardless of its belonging to any language family, have common or distinguishing features connected with these functions. This quality is common for all means the language layer.

Preposition and postposition have been researched in science to a certain degree. There are two views on the problem of preposition in the theory of linguistics. Some scientists reject semantic independence of prepositions and insist on the fact that their function is limited with expressing only grammatical meaning[9]. Some linguists, in contrast, consider that they have their lexical, at least leaxical-grammatical meaning[10].

Prepositions as the units located before the word they come with are not peculiar to the Uzbek language. On contrary, they have postpositions that are located after the word they come with. In the «Linguistic terminology dictionary» «postpositions are auxiliary words that come after nouns or words functioning instead of nouns and express such relations as means, purpose, cause, time, place, and etc.: *билан, учун, сингари, сайин, қадар, and others*»[11]. Definitions given to postpositions in textbooks and study books do not significantly vary. According to them, postposition is a word that does not express any meaning solely; it connects nouns or substantivized words

---

[9] Шахматов А.А. Учение о частях речи. – Москва: Учпедгиз, 1952. – 278 с. ; Бархударов, Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – Москва: Высшая школа, 1973. – 423 с.; Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Изд. 2-е, стереотипное. – Москва: Editorial URSS, 2004. – 432 с.

[10] Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – Москва: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1959. –440 с.; Виноградов В. В. Учебный пособие для филологии специальностей университетов/ Сост. Ю. А. Бельчиков, Предисл. Ю. В. Рождественского. – Москва: Высшая школа, 2008. – 367 с.

[11] Ўзбек тилшунослиги изоҳли луғати. Беш томлик. Учинчи том. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006. – 148 б.

and expresses the interrelation of sentence members. Some of postpositions can be used with or without cases, others function instead of cases[12].

We support those linguists who consider that prepositions and postpositions possess some semantic content. This is based on the fact that English prepositions and Uzbek postpositions differ semantically from each other. In addition, the grammatical relations that prepositions and postpositions enter are nothing but mere linguistic expression of the relationships and connections between phenomena and processes of the reality. Therefore, we take the following definition of the preposition as our methodological basis: «preposition is a part of speech which is characterized with the categorical meaning of the relationship between one object to another object, phenomenon, or state».

It is difficult to distinguish lexical and grammatical meanings of prepositions. Sometimes it is obvious when lexical meaning turns into grammatical, but sometimes it is not easy to follow. This can be observed when they are compared. For example, in the sentence '*I am going to my brother*' – we can easily see a lexical meaning, but in '*the house of my brother*' – grammatical meaning is seen. This serves as the ground for the idea that other prepositions and postpositions in Uzbek carry out functions of cases.

A typical component combining with the preposition is a noun. Preposition unites it with the principle element. Majority of English prepositions function as case endings in agglutinative languages (e.g. *of prepositional phrase expresses the same type of relationship as the genitive case*).

Linguistic status of English prepositions and Uzbek postpositions

Prepositions	Postpositions
Free prepositions	Pure postpositions
above, across, against, along, among(st), before, behind, below, beside, between, beyond, considering, despite, during, following, inside, like, near, opposite, outside, past, regarding, since, through, throughout, till, toward(s), under, unlike, until, within, without.	*билан, учун, сингари, каби, сайин, сари*
Derived prepositions	Co-functional postpositions
As: such as *For: as for, but for, except for, save for* *From: apart from, aside from, as from, away from* *Of: ahead of, as of, because of, devoid of, exclusive of, inside of, instead of, irrespective of, out of, outside of, regardless of, upwards of, void of* *On: depending on* *To: according to, as to, close to, contrary to, due to, next to, on to, opposite to, owing to, preliminary to, previous to, prior to, relative to, subsequent to, thanks to, up to* *With: along with, together with* *as against, as per, as regards, rather than*	*устидан, нисбатан, орқали, ташқари, ҳақида, хусусида, ост, уст, ич, тепа, орқа (от), аввал, кейин, сўнг, илгари, бурун (равиш), қарамасдан, қараб, бўйлаб, яқиндан, тортиб (феъл)*

[12] Мутаҳлибов С. Морфология ва лексика тарихидан классдаги очерк (XI аср ёзма ёдгорликлари асосида). – Тошкент: ЎзФА нашри, 1959. – 122 б.

The table shows structural difference and similarity between English prepositions and Uzbek postpositions in the light of typology.

There is a linguistic phenomenon when other parts of speech start functioning as preposition or postposition in the language or speech. Graphically identical words may function as preposition, conjunction, adverb, and sometimes as an adjective.

Preposition	Postposition
Preposition: This was the beginning of his life *as* a cultivator;	Postposition: Чолдир сахнасидан бир қиз *билан* йигит чиқиб ўйин қилди
Conjunction: *As* they watched, a flash of fire appeared;	Conjunction: Икром *билан* Ўлмас Мансурни етаклаб кириб келишди.
Adverb: Whatever he did *before* at home I'm not sure;	Adverb: Кўча *бўйлаб* кетди.
Adjective: She saw him coming in the *opposite* direction.	

On the one hand, this shows the existence of systemic - close ties between language layers. On the other hand, it evidences for the asymmetry between the form and meaning – the convenience and economy law of the language.

Postpositions in Uzbek have syntactic features; they harmonically fulfill such functions as expressing dependent relations between independent words, determine and complete case meaning. Moreover, postpositions also take up the function of substituting cases distributively: *Қаламда ёздим – қалам билан ёздим. I wrote in the pencil – I wrote with a pencil. Онамга олдим – онам учун олдим – I took it to my mother – I took it for my mother*. The fact that postpositions have partial lexemic features which distinguishes them from cases, makes it possible to express the meaning in details and more completely. In addition, they are more powerful in realizing the intention of the addresser. This is a typological characteristic of postpositions.

Prepositions have semantic content due to which they receive stable valence possibilities and speech syntactic relations. For instance, the functions of the preposition *over* can be reflected in the following relationships:

Compare:

1) A cold shiver passed over Katherine; 2) Just for a moment a shiver passed over him; 3) He had been turning over the rugs, and now he took one to the window and looked at it, picking something off it with his fingers.

Temporal meaning of the preposition is realized when it comes with nouns with temporal semantics. The English preposition over is characterized with partial meaning expressing capability. This can be seen in such combinations as *over tea, over dinner*: «*We talked little over the meal*».

The preposition over which expresses pure cause relations; its vocabulary – contextual codification is proved by the followings:

1) prepositional phrases with *over* can be substituted with the word reason containing semantics of cause; 2) preposition *over* can be substituted with the collocation because of containing the semantics of cause.

Compare: *1) His elbow's gone all stiff and crooked, he can't use it, he's lost his job at the pit over it.* → *The reason of his having lost his job at the pit is that his elbow's gone all stiff and crooked and he can't use it; 2) Quartermain looked at him quickly over the impatience* = *Quartermain looked at him quickly because of impatience.*

This the method to analyze codification principles of the semantics of other prepositions too. For example, we have analyzed linguistic status (based on parts of speech) of the preposition after within various models. We used fiction books by modern English writers as a source for factual material. We have counted 914 cases of this preposition being used. Completeness of the chosen material is determined by avoiding repetition of the content of new syntactic and semantic models. For example, the model After +Cl модели (After + Clause). This model is characterized with a single variant model usage: *'What a delicious thing is a oyster!' remarked Mr. Claypole, after he had wallowed it* [165]. (→ after that;→ after his wallowing it).

According to the results of the transformational analysis of the data, the lcause following the preposition after can be substituted with demonstrative pronouns. If that is the case, the lexical unit of the model under research is not a conjunction, but a preposition. This is a generally confirmed phenomenon.

After + Phr модели (After + Phrase). Variants: 1) after + phr ger (was found in 41 cases and make up more than 56,94% of total examples); 2) after + Phr N (was found in 29 cases and make up 40,28% of total examples); 3) after + Phr N non prep (was found in 2 cases and make up 2,78%). Examples: *1) Tim and I always think how wonderful it is that you and Edward should seem so happy after being married so many years* (→ after that); 2) *After five years of efforts on Denny's part she rewarded him by leaving him for another man* (→ after that); 3) *He hurried along by taxi to the house on Fifth Avenue immediately after his Saturday night performance*(→ after that).

It is seen that the word *after* in the model *after +Phr in* all its variants functions as a preposition.

After + Ger (After + Gerund). Example: *After eating, the boy began to fall asleep.*(→ after that).

Pstr + after (Predicative structure + after). Example: *Mostly he doesn't give medicine at all. When Megan went to him, he told her to walk two miles up the mountain every day. She came to us after and has had bottles and bottles of splendid medicine ever since.* (1.→ she came to us afterwards – adverb; 2. → she came to us after she had walked two miles every day →after that - prepositions).

To identify grammatical status of the preposition *after* we illustrated the result of the analysis of the model graphically in the following chart:

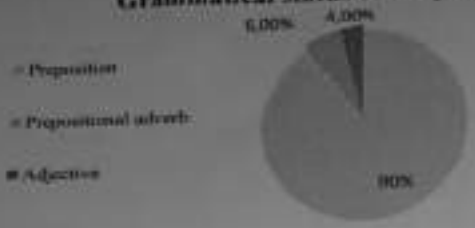

The lexeme *after* in 90% of examples was used as a preposition, in 11 examples (6%) it was used as an adverb. In 4% of examples, it was used as an adjective.

So, in the general linguistic essence of the preposition semantic and grammatical contents are diffused which represents their typological distinguishing features.

Modelling grammatical forms in the Uzbek language is connected with a deep and comprehensive study of their content peculiarities. Therefore, both in traditional linguistics, and in substantial approach such terms as synthetic grammatical forms, analytical grammatical forms, simple affixes, and compound affixes are widely used.

When forming an analytical construction the word to which grammaticalized word is added is in one of its grammar forms: *мактаб учун* (*мактаб* in nominative case form). In other words, auxiliary words are combined with some grammar form of independent words and thus they form an analytical constructions. In this type of construction, the word without an auxilary element is not considered to be an independent form, but together with the auxilary word they form a single form».[13] Most of Uzbek analytical and many synthetic forms should be considered as complex forms and their semantics should be evaluated in terms of complexity. When forming lexemes, the word must be in the form of a certain case form. Therefore, there is a clear distinction between postpositions used with nouns in nominative case, postpositions used with nouns in dative case, postpositions used with nouns in ablative case. Hence, the auxiliaries are complex forms that obtain their complex unity wtihin the noun along with cases, and their semantic value should be derived from this complexity. This puts forward the analysis of traditional synthetic and analytical grammatical forms from the point of view of their formality as one of the urgent problems to be researched.

In the Uzbek language, the postposition developed patterns in terms of its application with a noun in a certain case form. According to the results of the analysis, these patterns and their complementary postposition can be summarized as follows:

[Name$^{\text{nominative/genetive case}}$ + postposition]:

билан, учун, каби, сингари, янглиг, сайин, сари, сабабли, орқали, туфайли, чоғли, ошна, бўйлаб, узра, ичра, бўйи, чамаси, ҳақда//тўғрида, ҳақида//тўғрисида, ҳолда//йўсинда: 1. Барча ёмонлик ўшанинг *боши билан* бирга кетганлек, кипчок

[13] Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – 448 б.

ғайинлар или готуялашдик, кинчокнинг эски шоватлари битди[14]. *2.Боёвларимизнинг барн хунёр. Акли бўлгани учун* бой бўлган-да.[15] *3.* Дунёдаги барча нарсалар *унутилгани каби*, ўша гўдаклик хотираси ҳам бора-бора тонгги тумандай тарқалди-кетди.[16] *4.* Ҳидоят кори, *сўққабош бўлгани сабабли* онасини ишга чиқаришди,[17] and others.

Name [nominative/dative case + postposition]:

томон, қадар, кўра, қариш, қараб, қарасанда, қарамасдан/қарамай, яқин, довр, асосан, биноан, мувофиқ, қарата: 1. Бу ҳол *тушга қадар* давом этди.[18] *2.* Мен дарахтлари *номимга яқин* иш кўрсатганим йўқ эди.[19] *3.* Ниҳоят, дўппайган икки гўр устида Олимжон ака кўчани тўлдирган *халққа қарата* гапни айтди.[20]

[name dative case + postposition]:

сўнг, кейин, бошқа, бўлак, ташқари, ўзга, бери, буён, нари/нарига, бурун, илгари, олдин, аввал, бошлаб, тортиб: 1. Бувиниса хола, Салтанат Маҳкам акаларникига *кириб кетгандан сўнг* гапнинг магзини.[21] *2. Икки кундан бери* гох секалаб, гох шиддат билан ёгаётган ёмғир хамма ёқни ивитиб юборди.[22] *3. Шаҳридан илгари* ёшгина бир йигит кирди.[23] *4.* Унинг бурушкок *мақсадидан бошлаб* оддий саволасига кадар дарвешона эди.[24]

We observed that the majority of names when used with postpositions can be in the form of the nominative case. In some sources the nominative case is called and evaluated as a case without indicators. The complexity of this zero form in Turkic languages is determined with a specific typological value of the relationship between postpositions and case. Typological value is determined with semantic features realized by syntactic characteristics.

The second chapter is called **«Characteristics of the semantics of the preposition and postposition»**, and it clarifies categorical meanings of prepositions and postpositions. Based on the ideas about English prepositions and Uzbek postpositions, the semantics of prepositions and postpositions, as well as the modificational characteristics of their meanings are represented. Based on the collected material, the conclusions reached on the speech modification of prepositional and postpositional meanings. When considering the general grammatical meaning of the preposition or the postposition in sources, it is assumed that the preceding unit is subdued to the following and expresses different grammatical meanings. In determining the boundaries between the differences in their meanings, it is important to take into account the quality and the scope of the

[14] Қодирий А. Ўтган кунлар. – Т., Шарк, 2004. – 384 б.
[15] Ойбек. Танланган асарлар. – Т., Маънавият, 2004. – 280 б.
[16] Абдуллахонов Ж. Орият. – Т., Ёш гвардия. 1990. – 242 б.
[17] Мирмухсин. Миллар ва пўшаналар. – Т., Ўзбекистон, 2001. – 172 б.
[18] Яшин К. Ҳамза. – Т., Ўқитувчи. – 1989. – 224 б.
[19] Ойбек. Олтин водийдан шабадалар. – Фан. – 1976. – 444 б.
[20] Хотамжаев Шукур. Қия кўприк: Роман. — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. — 383 б.
[21] Файзий Раҳмат. Сен ғолиб эмассан. Киноповесть. – 1962.
[22] Абдулла Қаҳҳор. Сароб. – Шарк. – 1995. – 240 б.
[23] Абдулла Қаҳҳор. Кўзгинчор чироқлари. – Адабиёт ва санъат. – 1987. – 244 б.
[24] Ойбек. Мукаммал асарлар тўплами. 19 жилдлик. 6-жилд: Навоий. Роман. – Т.: – «Фан», – 1970.

meaning, and whether the units are separated or not. In this regard, the preposition and the postposition refer to the same paradigmatic line with the case from syntactical point of view if they are semantically fed by an independent word. The categorical meaning is customized in a particular preposition or postposition and maintains its stability as the essence of the preposition or the postposition. Therefore, the general meaning of the preposition does not depend on the meaning of the components of the word combination sthat it comes in, so it allows them to be regarded as a separate category. For instance, in such preposition as *the roof of the house, a novel by O. Wilde, a telegram from my friend, a picture in crayons, the people in question* the preposition shows the relationship between the attribute and attributed word; as for such expressions as *He came in good time; She worked with diligence; They marched past the gate* the preposition shows dependency of the adverbial to the predicate. And finally, in the constructions *they sent for the doctor; don't be angry with me; I'll look into the matter; shall you insist upon this?; all arrived at different conclusions* one can see a prepositional compliment. At the same time the preposition itself expresses another relatiohsip, For instance, in the phrases *the roof of the house* ёки *a novel by O. Wilde* the prepositions of and by express the meaning of belonging to someone, i.e. the first object belongs to the second. In the expressions *they sent for the doctor* the purpose is expressed by means of preposition for; in the expression *they marched past the gate* spatial relationships are expressed. In '*we shall return at 7 p. m*'. Preposition expresses temporal relationships; in '*he is secretary to a Minister*' *to expresses subordination*; in '*show it to them*' *the preposition expresses the attitude of the addresser to the addressee*. As we see, many different relationships can be expressed by means of prepositions.

The status of the components of the categorical meaning in a syntactic-semantic unity is specific in postpositions. For example, the strength of the grammatical meaning in its categorical meaning depends on how far the grammatical meaning is from the basic lexical meaning. The more signs of the lexical meaning of the postposition can be found in its grammatical meaning, the more obvious is its syntactic function.

Assymetric connection within the categorical meaning of postpositions can be generally shown as follows:

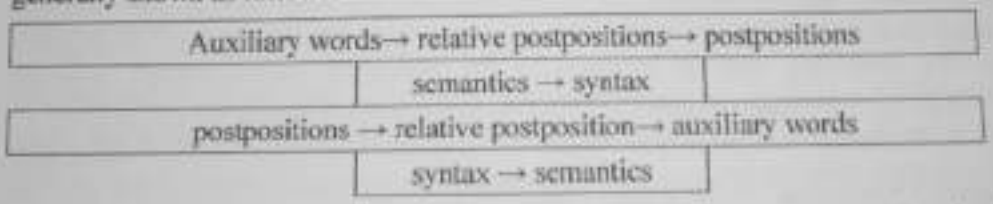

It is obvious that the additional meaning of a postposition (or a word functioning as a postposition) is prior to the categorical meaning of that. However, the fact that the nature of postposition changed is not proved with the linguistic value of the word turning into the postposition or taking up the functions of postpositions but with the modification shift of that word to the system of postpositions.

We tried to prove this idea with the examples of certain postpositions:

Postposition *'билан'*. This postposition is used in the model

[name [illegible] postposition]; its categorical meaning is «to subordinate a noun to another noun by means of the meaning of 'togetherness/means' «As a syntactic function makes up the nucleus of the categorical meaning, just as in another case, the pre-condition for its existence is the grammatical meaning of 'togetherness/means'.

Let us observe the peculiarities of the modification of this additional meaning in various main meanings of the postposition *'Билан'*. 1. *Хеч ким билан* ҳеч нимани ҳалламасди. Эҳтимол, табиатнинг энг шафқатсиз элчиси *билан* ҳам олишиб ўтиришни хоҳламагандир.[25] 2. Абдукарим ишхонасига болага тошширяб, *Хайдаров билан* ҳужрага кайтди.[26] 3. *У билан турли* нарсалар ҳақида узоқ суҳбатлашди.[27] 'Эртага шаҳарга тушиб, *акам билан* сўзлашиб, ишни битирамиз, дурустми?'.

As a matter of fact, in the essence of the words togetherness, partnership, there is a relationship of equality – the equality between the objects or subjects acting together. However, the meaning of the words entering this type relationship may realize «togetherness» or «partnership» as inequality or inappropriateness. For example, in the sentence 'Эртага шаҳарга тушиб, *акам билан* сўзлашиб, ишни битирамиз, дурустми?' the postposition *билан* means, «using my brother», and in this context it refers not to the equality but to the intention of dependency. Therefore, to clarify the meaning such words as *бирга, биргаликда, бирлашиб, биргаликда, ҳамкорликда* may come in the same sentence: *Мен билан бирга шилади.* Nevertheless, in this meaning of the postposition *билан* we can trace the basis for other meanings. In other words, this semantic extract is represented as the leading element of the semantic essence of the postposition. The postposition *билан* when function as a conjunction, the meaning of «togetherness» is felt stronger: *Икром билан Ўлмас Мансурни етаклаб кириб келишди.* That is, the categorical meaning of dependency modifies the additional meaning as well. As long as syntactic relation is a dependency, consequently, it may seem that the grammatical structure changes the logical structure too. This is caused by the specific features of the contextual system realizing cooperation of linguistic possibilities with non-linguistic phenomena.

The third chapter of the research is called **«Contextual functions of the preposition and postposition and the problems of their translation»**. The preposition shows the relationship between objects and their features; it participates in forming syntactic constructions and grammaticalizes the relationships between the phenomena of reality. The above mentioned states its functional similarity with the postposition. However, unlike postpositions in Uzbek, English prepositions sometimes may be located distantly from the nominalized component of the verb within the word combination and may precede the verb and this is considered to be the feature distinguishing prepositions from postpositions. Almost all prepositions in English are polisemantic. In addition to their lexical-semantic characteristics, they are complex regarding their grammatical peculiairites, as well as imaginative

---

[25] Ҳошимов Ў. Икки эшик орасида. – Янги аср авлоди. – 2016. – 752 б.
[26] Саид Ахмад. Жимжитлик. – Ўзбекистон. – 2006. – 280 б.
[27] Обид. Навоий. – Янги аср авлоди. – 2016. – 468 б.

schematic aspect. We can come across with many researches an attmepts of linguists trying to study the meaning of prepositions and the scope of their image with the help of scenes. For instance, B. Potie, L. Yelmslev, R. Wagner, B. Brendal, and others. Their researches are devoted to grouping semantic characteristics of every preposition and identifying meaning shifts depending on speech situation. It is pointed out that a particular focus is targeted at identifying their spatial, temporal, and notional characteristics realized in various speech situation.

Functions of prepositions are considered as important in noting significant functional peculiarities of lexical concepts. For instance, they do cover functional information about lexical concepts as the main indicators of spatio-geometric parpameters. In particular, on can be included into the list of prepositions expressing meanings related to space. It expresses the location of an object on top of another object. Here geometric parameter is contact, and functional parameter is the foothold. Thus they make up a linguistic content. E.g.: The book is on the table

The preposition on may express action by certain means as well. In this meaning, the parameters of contact and foothold are not regarded as significant: on foot/horseback, on the bus. However, this preposition does carry some meaning of a lexical f a hold in this context.

Another example of the preposition on being used to express the meaning of a hold can be demonstrated by the following sentence: The Earth turns on its axis. The meaning of a hold for an action in this sentence is expressed by means of the phrase on it axis.

Another meaning of the preposition on is dependency. E.g.: Are you on heroin? She's on pill. Here the preposition on acquires a partial lexical meaning.

Some verbs in phrases with the preposition on can realize the meaning of psychological dependency. E.g.: You can count/rely on my vote.

The meaning of rational or epistemic reliance can be felt in such phrases with the preposition on as on account of/purpose of.

If we turn our attention to the meaning of the the preposition on, we can find not only the meaning of a hold, contact, but also others. Particularly, this preposition can also express positioning. For example: The injured man was laid on his bed, and at Holmes's request I examined him.

The postposition in text formation helps to shape a lexeme grammatically and to construct the content of the general semantics, as well as to determine the outer structure of the text. A wide usage of the postposition in written text is explained with the practicality of an oral text and where instead of postpositions one can see case endings. There is a typological difference between the contextual changeability of the postposition and English prepositions. This difference is observed in the obedience of the preposition to the requirements of the context, its semantic-syntactic changing and the attention here is paid to the qualitative differences of the word shaped with the preposition; as for the postposition in Uzbek, its change is mainly seen in formative representation.

Every postposition has its own functional-semantic features. In the noted system of the postposition, *билан* in prosaic text is used to connect nominal word with the

verb on the basis of realizing such meanings as «togetherness», «instrument-means», «quantity» and it does this in a stronger and more emphatic way.

For example: Бундаги одамларнинг хаммасини ўз кўзим *билан* кўрганман. 2. Йиллар заҳматидан дагал тортган бармоқлари *билан* пешонамни силаганлек бўлади.... [28] 3. Унинг назарида, Агранинг кузи ва қиши йўқ, баҳори *билан* ёзи эса яна бўйи давом этади.[29] In all of these examples, *билан* fulfilled a semantic-logical task and participated in expressing grammatical meaning and proper structuring of the text. The postposition *Билан* introduces almost all transitive verbs into text. When introducing intransitive verbs it does not convey the meaning of «instrument-tool»: *Кули билан ухлади. Эрта билан уйгонди.* So, we can conclude that the meanings of the postposition *билан* are distinguished with the type of the verb it introduces into text.

English prepositions, which are the object of our study, is a unit of English language which expresses a grammatical meaning and reflects substantial essence of the English language. As prepositions are equivalent to Uzbek postpositions, and postpositions are similar to case endings in meaning and function, when translating prepositions, proportionality and disproportionality in all their aspects is significant. In general, the similarity in functions between the cases and postpositions in Uzbek makes them the main element to be used when translating the meaning of prepositions.

This kind of similarities stand out in the following translations of prepositions: *In* a few days Mr. Bingley returned. Mr. Bennet's visit, and sat about ten minutes *with* him in his library. He had entertained hopes of being admitted to a sight of the young ladies, of whose beauty he had heard much; but he saw only the father. The ladies were somewhat more fortunate, *for* they had the advantage of ascertaining *from* an *upper* window that he wore a blue coat, and rode a black horse.[30]

Let us note the translation of the following four prepositions: *in, with, for, upper*:

- *in a few days, - with him, - for they, - upper window*. Equivalents of this prepositions in translation are as follows: *in – ичида, with – билан, for – учун, upper – юқори*.

But due to characteristic of the context, the translation is done in this way: Бир неча кундан *сўнг* мистер Бингли қайтиб келиб, ўн дақиқача мистер Беннет *билан* унинг кутубхонасида ўтирди. Бинглибу оиланинг доврукли гўзал қизларини учратаман деб ўйлаган эди, лекин унга фақат мистер Беннетни кўриш насиб этди, холос. Қизлар эса йигитдан омадлирок чиқишди: улар юқоридаги деразадан Бинглининг отда келгани ва кўк сюртук кийиб олганини кўрган эдилар.[31]

Although the preposition *In* in Uzbek is appropriate to postposition *ичида* and the locative case ending, but the meaning of the sentence requires it to translate by means of the postpositive construction - *дан сўнг*. As we see, the preposition *in* has a

---

[28] Ҳошимов Ў.темур. Икки энлик орасида. – Янги аср авлоди. – 2016. – 752 б.
[29] Комилов Н. Амир Темур сайёраси. – Т., – «Ўзбекистон», – 2007.
[30] Austin Jane. Pride and Prejudice. – Modern Library Classics, – USA / CAN, – 279 p.
[31] Остин Жейн. Ақлрита ва гурур. – Янги аср авлоди. – 2014. – 251 б.

different capacity than the postposition *ичида* which proves the fact of asymmetry in the relationship between the preposition and postposition. Another important idea on the translation of prepositions is that the English preposition *upper* is translated by means of the independent meaning of the word *юқори* which is mainly regarded as an independent lexeme, or sometimes as a postpositive noun: *upper – юқоридаги*

As we see it, the unit *upper* in this context forms not the phrase «дераза юқорисидаги», but as «юқоридаги дераза» is used instead; and this illustrates its idependence.

So, as the evidence shows, prepositional phrases from English are translated into Uzbek by means of the followings: postpositive constructions, case endings, word forming affixes, independent words, context, and other means. All of the above mentioned stylistic and pragmatic means of translation are proportionally used depending on the requirement of the original context requirements. In many cases, different factors determine the choice of the means used in translation.

Having studied morphological-syntactic characteristics of postpositions in Uzbek, we came to the following conclusions: first of all, only four of the existing six cases in Uzbek can be used with postpositions. They are Nominative, Dative, Accusative, and Ablative cases.

Nominative case in Uzbek does have an affix in its morphological indicators list, which means a noun in this case is used without any ending; but it serves as a basic form for all other case forms. From this point of view this case is regarded as the main case. In the sentence, nouns in Nominative case can function as subject, nominal predicate, clarifying word, or as an affixless direct object. Nevertheless, there are postpositions expressing adverbial, time, abstract-logical and other relations that collocate with nouns in Nominative case in Uzbek language. Unfortunately, it is impossible to compare and contrast the system of case forms of Uzbek postpositions and that of the English prepositions due to the difference in these systems. It is well-know that the category of case in English is limited with only two cases: Nominative or Common case, and the Possessive case. However, it is not difficult to identify their functional-semantic equivalents. They include prepositions, adverbs, comparative and superlative degrees of adverbs, prepositional noun phrases and other noun phrases. We studied postpositions and their English equivalents: for example, Uzbek postposition *билан* is similar to English preposition *with* in its semantic function. This postposition can also be rendered by other means such as prepositions *along* and *through*.

The following means are considered to be functional-semantic equivalents for the phrases with postposition *билан*: 1) – *when expressing time*: a) phrase *as soon as*; б) adverbs *as, even, though*: бир оз вақт ўтиши билан – *as* sometime passed; *тўй бошланиши билан... – as soon as* the celebration starts; 2) when *-ган билан* is used to mean '*though*', '*in spite of*': Бу кўйлак арзон бўлгани билан сифати яхшилар – This dress is of good quality *though it* is cheep. Бугун хаво илиқ бўлгани *билан* бир оз шамол бор –*Even* it is warm today, there is some wind. Мен уни яхши билганим билан биз яқин эмасмиз – *Even* I know him well we are not close.

Postpositions in Uzbek that collocate with nouns in Dative case can be translated into English by means of prepositions *to, up to, till, until*, adverbs *yet, still* and the

prepositional phrase *as far as* кўп: якшанбага *қадар* – *until* Sunday; соат иккига *қадар* – *till (to)* 2 o'clock; охирига қадар - *up to* the end. Postposition *яраша* is translated with the prepostions or prepositional phrases *according to, in conformity with, due to*: ҳолатига яраша - *according to the* situations or *in conformity with* the conditions; *унинг саволига яраша жавоб бер-* answer *according to* his questions; оилавий ҳолатига яраша - *due to* family circumstances.

Postpositions *қараб, томон* are translated into English using the prepositions *to, towards, in*: У мактабга *қараб* кетди.– He went *towards* the school. *У эшик томон юрди.* – He walked *to* the door. Уйига *қараб/уйи томон* – *toward* his house; *бир томонга* қараб/бир *томонга* – *in* one direction.

Postpositions in Uzbek that collocate with nouns in Ablative case are translated using prepositions of time *in, after*: Ўн кундан кейин – *in* ten days; *after* ten days. *Мен бир оздан кейин келаман.* – I will *come* later. The same postposition when expressing spatial relations: иккита уйдан *кейин* менинг уйим. – My house is *after* two houses.

So, Uzbek postpositions can be translated into Uzbek by the following means:

1) prepositions that fully correspaond to their ategorical meaning *(about, for, with, to, toward, by, from, since, before, till, until)*;

2) Adverbs *(like, still, yet, though,)*;

3) prepositional and other types of phrases *(the order to sake of something, in addition to, according to; as far as; in conformity with; due to; as soon as; in excess; for the sake of; in order to)*.

A specific characteristic feature of Uzbek postpositions is that they are morphologically stable, and it also can be observed in the fact that they are liable to control the case form of the nouns they come with, and have their own lexical meaning. In other words, is connected with the declination system that help nouns or other nominal words to enter the relationships with other parts of speech and to determine and complete their grammatical meanings.

CONCLUSION

The fact that the category of case that functions to distinguish meanings of nouns stopped to be used in English, made prepositions overtake this function of cases; and thus, their semantic-functional capacity expanded.

Prepositions and postpositions demonstrate a single systemacy between inner layers of the language. Their polifuncationality is clear evidence of the close relation between the layers of the language and formal-semantic asymmetry demonstrating the practicality law of language units.

Prepositions provide interdependency of sentence parts, syntagmatic relation of the word they formed to the main word in the phrase. On the one hand, they add speech grammatical meaning to the word they form, on the other hand, their mixed typological lexical-grammatical nature is demonstrated by the words they collocate with. On contrary, prepositions have a stronger identifiability to a certain type of words.

Postpositions make the lexical meaning of the words they come with more concrete, make stronger their grammatical meaning, develop dependency relations between words, complete the meaning of cases. Weak capacity of identifiability to words of a certain type, cooperation with cases and ability to substitute them are the main typological characteristics of postpositions.

The typological feature common both for prepositions and postpositions in linguistic is expressing grammatical meaning and providing dependency. In the categorical meaning of prepositions and postpositions there are two layers – syntactic and semantic/grammatical qualities. Semantic qualities make them closer to independent words, syntactic qualities introduce postpositions to the same paradigmatic line with the category of case.

The general meaning of prepositions served as the basis for considering it as a separate categorical system, as for their specific meanings, they are connected with the system of speech. In functions in speech as a means demonstrating syntactic relations.

Depending on how far the grammatical nucleus went from the lexical meaning postpositions are distinguished into postpositions with stronger syntactic functions, postpositions with equal semantic and syntactic values, and postpositions whose lexical meaning was preserved.

In the prepositional system of English, modification regulation is important. In contact location of the main and dependent members of the phrase, the preposition stands right before the dependent word. The preposition clarifies complex semantic relationship between the sentence parts located close or distantly to each other and bring them into a single semantic system.

The law of the speech economy limits the usage of postposition. Grammatical meaning in postpositions is stronger, but the space formed with the absence of postposition in oral speech, weakness is filled with the strength of the voice and intonation.

Text forming capacity of postpositions is connected with formal-emotional and semantic-logical factors. Thus postpositions are divided into formal-emotional, semantic-logical and neutral postpositions.

In translation, taking into account the existence of a certain typological difference in contextual changeability of prepositions and postpositions, and semantic-syntactic variability of prepositions following the requirement of the context makes it possible to preserve the content of the original text.

English prepositional phrases can be translated into Uzbek by means of postpositional, case endings, and postposition + noun in a case form combinations. This is determined with the accent on the grammatical meaning. When grammatical meaning becomes more important in the context, postpositional and postpositional/case form types, otherwise, constructions with nouns in certain case forms are used in translation.

When postpositional constructions in Uzbek language are rendered into English preserving semantic-syntactic peculiarity in context can be achieved by distinguishing various semantic-syntactic degrees of prepositions.

НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.27.06.2017.Fil.21.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ТАШКЕНТСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ ИНСТИТУТЕ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ, УЗБЕКСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ, НАЦИОНАЛЬНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ УЗБЕКИСТАНА

САМАРКАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИНСТИТУТ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

САЙФУЛЛАЕВ АНВАР ИСЛАМОВИЧ

НОМИНАТИВНО-СИНТАГМАТИЧЕСКИЙ И ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ СТРУКТУРНЫЙ СТАТУС ПРЕДЛОГОВ И ПОСЛЕЛОГОВ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ ЯЗЫКАХ)

10.00.06 – Сравнительное литературоведение, сопоставительное языкознание и переводоведение

АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ

Ташкент – 2019

Тема диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан № B2017.1.PhD/Fil 76.

Диссертация выполнена в Самаркандском институте иностранных языков

Автореферат диссертации на трёх языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице по адресу http://www.toshgpv.uz/ и на Информационно-образовательном портале «ZiyoNET» по адресу www.ziyonet.uz/

Научный руководитель:	**Сарожиддинов Шухрат Самариддинович** доктор филологических наук, профессор
Официальные оппоненты:	**Сафаров Шахриёр Сафарович** доктор филологических наук, профессор
	Камбаров Носир Мансурович кандидат филологических наук, доцент
Ведущая организация:	**Национальный Университет Узбекистана**

Защита диссертации состоится «27» марта 2019 года в 16.00 часов на заседании Научного совета DSc.27.06.2017.Fil.21.01 при Ташкентском государственном институте востоковедения, Узбекском государственном университете мировых языков, Национальном университете Узбекистана. Адрес: 100047, Ташкент, Мирабадский район, улица Шахрисабз, д. 25. Тел: (+998 71) 233-45-21; факс: (+998 71) 233-52-24; e-mail: sharq_ilmiy@mail.ru

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ташкентского государственного института востоковедения (зарегистрированный под № 9). Адрес: 100047, Ташкент, Мирабадский район, улица Шахрисабз, д.25. Тел: (+998 71) 233-45-21.

Автореферат диссертации разослан «11» марта 2019 г.

(реестр протокола рассылки № 9 от «11» марта 2019 г.)

А.М. Маннанов
Председатель Научного совета по присуждению ученых степеней, д.филол.н., профессор

К.П.Содиков
Ученый секретарь Научного совета по присуждению ученых степеней, д.филол.н.б профессор

Г.Х. Бакиева
Председатель Научного семинара при Научном совете по присуждению ученых степеней, д.филол.н., профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Целью исследования является разработка семантической и контекстуальной классификации типологических характеристик предлога в современном английском языке и послелога в узбекском языке, которая бы показывала нормы их использования в речи.

Объект исследования представлен системой английского предлога и узбекского послелога.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

структурно-типологические сходства и различия между английскими предлогами и узбекскими послелогами были научно обоснованы;

лингвистический статус предлога и послелогов, лингвистическая значимость, место, занимаемое ими в системе частей речи, основы их лингвистического моделирования и синтаксические особенности были анализированы;

тот факт,что предлоги и послелоги занимают свое место среди семантически зависимых, морфологически не изменяемых слов, и то, что синтаксической точки зрения, послелоги входят в ту же парадигматическую систему что и падежи были доказаны;

была обоснована общая текстопорождающая способность предлогов и послелогов, которая была классифицирована на основе контекстуальных характеристик внутриконтекстной вариативности однословных и многословных предлогов;

было обосновано существование проблем в переводе предложных и послеложных конструкций, а так же были разработаны рекомменданции по решению этих переводческих проблем.

Практическая результаты исследования. Научная значимость исследования объясняется тем, что предоставлена комплексная методология проведения номинативно-синтагматического и структурно-типологического анализа системы предлога и послелога; результаты исследования представляют важную информацию и служит научно-теоретическим ресурсом для последующего исследования для тех, кто заинтересован в проблеме исследования английских предлогов и узбекских послелогов с лингвотипологической точки зрения.

Материал, собранный во время исследования, позволяет определить связь в семантическом поле английских предлогов и узбекских послелогов с другими частями речи. Практическая значимость работы заключается в возможности использования результатов исследования для создания теоретического и практического учебно-методологического материала по грамматике английского языка, сравнительной типологии, теории и практике перевода.

Внедрение результатов исследования. На основе метододических и практических рекомменданций, разработанных в процессе определения номинативно-синтагматического статуса английских предлогов и узбекских послелогов:

теоретические и практические обоснования, касаемые семантических и функциональных задач узбекских послелогов были внедрены в фундаментальный проект номер ФА-Ф1-Г041, проведенный в течении 2012-2016 годах под названием «исследование развития лексики и терминологии узбекского языка в годы независимости». Также, узбекские послелоги из исследования были использованы в написании части «Исследование развития лексики узбекского языка в годы независимости» и при составлении «Краткого цезаруса социально-политических терминов» (Справка номер 89-03-1753 от 7 мая 2018 года от Министерства высшего и средне-специального образования Республики Узбекистан). Предложенный материал исследования послужил основой для написания словарных статей в качестве основы при определении отдельных словарных единиц;

Теоретические выводы о практическом использовании английских предлогов и узбекских послелогов были использованы в инновационном научно-исследовательском проекте ИОТ-2012 -1.-32 в течении 2012-2013 годов, посвященном «Разработке учебника и учебно-методического комплекса по теории ипрактике перевода» (Справка номер 89-03-1754 от 7 мая 2018 года от Министерства высшего и средне-специального образования Республики Узбекистан). Материал был отражен в книге «Теория и практика перевода», написанной в рамках проекта. В результате этого, особенности контекстуальных функций предлогов и послелогов, а также способы их перевода с английского языка на узбекских и наоборот были внедрены в част книги под названием «Грамматические проблемы перевода».;

Научные выводы и практические предложения выдвинутые в диссертации в связи с контекстуальными функциями английских предлогов были применены в подготовке материала по тестам на английском языке для цикла телевизионной интеллектуальной программы «Imtihon» (Экзамен) на канале «Madaniyat va ma'rifat» (Культура и просвещение) Национальной телерадио компании Республики Узбекистан. (Справка номер 01-15/278 от 10 мая 2018 года от Национальной телерадио компании Республики Узбекистан). Новые подходы к контекстуальному использованию предлогов были использованы в качестве основного источника при подготовке материалов для интеллектуального шоу.

Структура и объем диссертации диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы. Основной текст работы составляет 141 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть, I part)

1. Sayfullaev A. English prepositions in the light of translation // LANGLIT An International Peer-Reviewed Open Access Journal. – India: VOL.3 ISSUE-2, 2016. – P. 165-171. *(Impact factor - 4.23).*

2. Сайфуллаев А. Анализ общих квалификационных свойств предлогов по данным текста (на материале английского языка) // Xorijiy filologiya. – Samarqand, 2007. – №3. – С. 35-39 (10.00.00 № 10).

3. Сайфуллаев А. Инглиз тилида предлогнинг лексик маъносининг контекстга боғлиқлигига доир // Xorijiy filologiya. – Samarqand, 2008. – №2. Б. 34-36 (10.00.00 № 10).

4. Сайфуллаев А. Предлогларнинг матн ясаш хусусияти борасида // Xorijiy filologiya. – Samarqand, 2009. – № 4. – Б. 30-32 (10.00.00 № 10).

5. Сайфуллаев А. Инглиз тили предлогларининг грамматик характеристикаси // Хорижий филология. – Самарқанд, 2014. – № 4. – Б. 32-36 (10.00.00 № 10).

6. Сайфуллаев А. Предлогларнинг типологик талқинидан ички ва ташқи тартибланишнинг ўзаро муносабати // Илм сарчашмалари. – Урганч, 2015. – №6. – Б. 42-47 (10.00.00 № 3).

7. Сайфуллаев А. Предлог лингвистик мақомини аниқлашнинг умумий асослари // ЎзМУ хабарлари, – Тошкент, 2015. – №2, – Б. 38-45 (10.00.00 № 15).

8. Сайфуллаев А. Синтактик қурилмаларда предлог маъносининг ифодаланиши // СамДУ илмий ахборотномаси, – Самарқанд, 2015. – №2. – Б. 83-87 (10.00.00 № 6).

9. Сайфуллаев А. Предлог ва кўмакчининг сўз туркумлари тизимидаги «оралик учинчи» мавқеи // ЎзМУ хабарлари, – Тошкент, 2016. – №1/1, –Б. 252-256 (10.00.00 № 15).

10. Сайфуллаев А. *Билан* кўмакчисининг матн ҳосил қилиш хусусиятларига доир // Илм сарчашмалари, – Урганч, 2016. – №7, – Б.40-45 (10.00.00 № 3).

11. Сайфуллаев А. Кўмакчиларнинг шаклий-маъновий асимметрияси // Ўзбекистонда хорижий тиллар. – Тошкент, 2016. – №5 (13). – Б. 39-46 (10.00.00 № 17).

12. Сайфуллаев А. Возможности предлога в формировании фразомикрополя с семантикой движения (на материале английского языка) // Вопросы теории языка и методики преподавания иностранных языков, Сборник трудов III Международной научной конференции 5-7 июня, – Таганрог, 2009. – С. 279-282.

13. Сайфуллаев А. Инглиз предлогларининг ўзбек тилига таржимаси ҳақида // Til, madaniyat, jamiyat – sivilizatsiyalar chorrahasida. 9 - Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Samarqand, 2010. – Б.232-234.

14. Сайфуллаев А. Предлог ва кўмакчилар семантикасининг типологик хусусиятлари // «Буюк ипак йўлида умумтаълимий ва миллий қадриятлар: тил, таълим ва маданият» Халқаро илмий анжуман материаллари. – Самарқанд. 2016 йил. – Б. 56-158.

15. Сайфуллаев А. Предлог ва кўмакчиларнинг контекстуал хусусиятлари // Буюк Ипак йўлида умумтаълимий ва миллий қадриятлар: тил, таълим ва маданият. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Самарқанд-Шанхай. 2017 йил. – Б82-83.

16. Сайфуллаев А. О семантико-синтаксическом статусе предлога в английском языке // Вестник КазУМОиМЯ. – Алматы, 2009. – №1 (21). – С. 124-128.

17. Сайфуллаев А. Номинативно-синтагматический статус предлога в свете его моделеобразующей предрасположенности (на материале английского языка) // Вестник Челябинского Государственного Педагогического Университета. – Челябинск: Научный журнал. 2013 г. – №10. – С. 298-305.

18. Sayfullaev A. Text forming functions of the Prepositions // Ученый XXI века международный научный журнал. – №7 (20), июль 2016. – С. 60-62.

19. Sayfullaev A. Problems of rendering prepositions in translation (on the material of English and Uzbek languages) // Scientific enquiry in the contemporary world: Theoretical basics and innovative approach. Research articles 7th edition. – California, – USA. - P.91-97.

20. Сайфуллаев А. К семантико-деривационным особенностям предлога в устойчивых словесных комплексах // «Филология» илмий мақолалар тўплами. – Самарқанд. – №VIII. 2007. – С. 112-118.

21. Сайфуллаев А. Предлог как объект номинации // «Алмамагер» магистрантлар ва ёш ўқитувчиларнинг илмий мақолалар тўплами, – Самарқанд. 2009. – С. 104-106.

22. Sayfullaev A. Rendering prepositions in translation. (on the material of English and Uzbek languages) // The role of mother tongue in teaching foreign languages: problems, solutions and prospectives / Republican scientific-practical online conference. – Tashkent. – April 18-25, 2017.

23. Сайфуллаев А. О фразеообразательном статусе предлога (на материале английского языка) // Профессор-ўқитувчиларнинг ваъланвий XIII илмий конференцияси материаллари. – Самарқанд: Самарқанд давлат чет тиллар институти, 2007 йил апрель. – С. 25-27.

24. Сайфуллаев А. Предложная группа в функции обособления Тил ва жамият» илмий-назарий конференцияси материаллари. Самарқанд давлат қурилиш ва архитектура институти, сентябрь – 2007. – С. 69-71.

25. Сайфуллаев А. Предлог как средство выражения отношения к предметному объекту в английском языке // «Тил тизими ва социал нутқ» республика илмий-амалий анжумани материаллари,Самарқанд давлат чет тиллар институти. 2007. – С. 109-110.

26. Сайфуллаев А. О роли предлога в семантико-модальной репрезентации типичных фрагментов картины мира (на материале английского языка) //

«Хозирги дунё лисоний юнфаси ва тилшунослигнинг методологик асослари» Республика илмий-амалий анжумани. Самарқанд давлат чет тиллар институти. 2007. – С. 111-114.

27. Сайфуллаев А. К вопросу о категориальности значения предлога в английском языке // Хорижий тил таълимининг когнитив-прагматик тамойиллари» республика илмий-амалий анжумани материаллари, Самарқанд давлат чет тиллар институти 2007. – С. 68-70.

28. Сайфуллаев А. Текстопорождающий потенциал предлога в английском языке // «Таржима прагматикаси» Проф. Ғ. Саломов хотирасига бағишланган республика илмий-назарий конференция материаллари, Самарқанд давлат чет тиллар институти. 2008. – С. 101-103.

29. Сайфуллаев А. Предлогнинг лисоний моҳияти таҳлили // Til tizimi sathlari: semantik-funksional va struktur asoslari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Samarqand, 2009. – B. 81-83

30. Сайфуллаев А. Унилатеральное использование английского предлога в контексте // Бадиий таржиманинг лингвопоэтик муаммолари. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. Самарқанд давлат чет тиллар институти. 23-24 ноябрь, 2012 йил. – Б. 166-168.

31. Сайфуллаев А. Общие кодификационные свойства семантики предлогов // Тил ва ижтимоий маданий мулокотлар. Самарқанд давлат чет тиллар институти, Республика илмий-амалий анжуман материаллари – Самарқанд, 2013 йил, 26-27 апрель. – Б. 158-159.

32. Сайфуллаев А. Жуфт предлогларнинг матнда қўлланиши // СамДЧТИ, Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Самарқанд, 2014 йил, 6-7 июнь. – Б. 183-185.

33. Сайфуллаев А. Предлог ташқи типологияси намоён бўлишининг асосий тамойиллари // «Илмий мунозара: муаммо, ечим ва ютуқ» мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани материаллари. Ўзбекистон миллий университети, – Тошкент. 2016 йил, 26-май. – Б. 32-35.

34. Сайфуллаев А. Кўмакчили қурилмаларнинг таржимада берилиши // Тил.Мулокот. Таржима. Республика илмий-амалий анжуман материаллари. Самарқанд давлат чет тиллар институти, – Самарқанд. 2016 йил, 15-16 ноябрь. – Б. 122-125.

35. Сайфуллаев А. Инглиз ва ўзбек тилларида борлиқнинг концептлашиши // Хорижий тилларни ўрганишнинг психологик-педагогик омиллари. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. Самарқанд давлат чет тиллар институти, – Самарқанд. 2017 йил 16-17 май. – Б. 104-106.

36. Сайфуллаев А. Синтактик қурилмаларда предлог ва кўмакчи маъноларининг вокеланиши // Филология илмининг долзарб масалалари. Илмий мақолалар тўплами. 3-китоб. Қарши давлат университети. – Қарши. 2017 йил. – Б. 66-69.

Автореферат «ЎзМУ хабарлари» журналида таҳририда ўтказилди.

Босишга рухсат этилди: «___» _____ йил.
Бичими 60x44 1/16, «Times New Roman»
гарнитурада рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табоғи 3,25. Адади: 100. Буюртма: № 31

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси,
100197, Тошкент, Интизор кўчаси, 68.

«АКАДЕМИЯ НОШИРЛИК МАРКАЗИ»
Давлат унитар корхонасида чоп этилди.